

સંપ્રત

સાંપ્રત સાહિત્ય-વિચાર-જગતની ઝલક આપતું સામયિક

સંપાદક : રમણ સોની

દીપોત્સવીના

અઢળક શુભેચ્છાઓ

અને

નૂતન વર્ષનાં

હાર્દિક અભિનંદન

એકત્ર ફાઉન્ડેશન

અધ્યક્ષ : સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર

મુદ્રિત સાહિત્યનું વીજાણુ સાહિત્યમાં રૂપાંતર અને વિસ્તાર ગંખતી સંસ્થા

સંચયન

પ્રારંભ : ઓગસ્ટ, 2013

સંપાદક : રમણ સોની

18 Hemdeep Society, O P Road, Vadodara • phone: 91-9228215275 • email ramansoni46@gmail.com

પ્રકાશક : અતુલ રાવલ

608 Poplar St., Durham, NC 27703 - USA, phone: 704-756-1325 • email : atulraval@ekatrafoundation.org

તંત્ર-સંચાલક : રાજેશ મશરુવાળા

email : mashru@ekatrafoundation.org

- મુદ્રણ-અંકન (ટાઇપસેટ): મહેશ ચાવડા
- ડીઝાઇન અને નિર્માણ : અતુલ રાવલ
- લેઆઉટ - પરિકલ્પના : રમણ સોની

અમારી વેબસાઇટ:

www.ekatrafoundation.org

<https://ekatra.pressbooks.pub>

આ વેબસાઇટ પર અમારાં વી-પુસ્તકો તથા
'સંચયન'નાં તમામ અંકો વાંચી શકાશે.

તંત્ર-સંયોજક : પીયૂષ ઠક્કર

piyushathakkar@gmail.com

91 97260 68447

- વીજાણુ સામયિક 'સંચયન' દર બે માસે ફેબ્રુઆરી, એપ્રિલ, જૂન, ઓગસ્ટ, ઓક્ટોબર અને ડિસેમ્બરની છેલ્લી તારીખોમાં પ્રકાશિત થાય છે.
- 'સંચયન' માટેનાં લખાણોની પસંદગી સંપાદક દ્વારા, મુદ્રિત ગુજરાતી સામયિકો અને ગ્રંથોમાંથી જ કરવામાં આવે છે. એ રીતે એ વી-ડાયજેસ્ટ સામયિક છે. ઉપરાંત તેમાં પસંદ કરેલી કૃતિઓનું પઠન-ધ્વનિઅંકન તેમજ ચિત્રકળાકૃતિઓ પણ મૂકવામાં આવે છે.
- 'સંચયન'માં પ્રકાશન માટે પસંદ કરેલી કૃતિઓના લેખકો – ચિત્રકારોની સંમતિ લેવામાં આવે છે.
- Navigation: અનુક્રમમાંના કોઈપણ લખાણ પર સીધા જ જવું હોય તો અનુક્રમમાંની તે વિગત પર ક્લિક કરશો.

અ નુ ક મ

સંચયન ૩૨ – ઓક્ટોબર ૨૦૧૮

ફોલ કલર્સ અને... ૦ સંપાદકનું કથન ૦ રમાણ સોની

કાવ્યસપ્તક ૦ કવિતા ૦ મરીઝ

ચકલી ૦ કાવ્ય ૦ યોસેફ મેકવાન

મોટી ૦ ચરિત્ર ૦ યશવંત શુક્લ

ભૃગુ લેક ૦ પ્રવાસ ૦ દીપક દોશી

આમ પલળવું ૦ કાવ્ય ૦ રાજેન્દ્ર પટેલ

વિનોદિકા ૦ સંસ્મરણ ૦ મધુસૂદન ઢાંકી

એક ચોખ્ખી અજવાળી જગા(હેમિંગ્વે)

૦ વાર્તા-અનુવાદ ૦ પંકજ સોની

હવે તું ૦ કાવ્ય ૦ રામચંદ્ર પટેલ

ઝાકળનું મોતી ૦ એકાંકી ૦ યશવંત પંડ્યા

‘એકત્ર’ – સંકલન’ ગુજરાતી લિટરરી એકેડેમી

ઓફ નોર્થ અમેરિકાનું ૧૧મું દ્વિવાર્ષિક સાહિત્ય

સંમેલન ૦ દેવિકા ધ્રુવ

એકત્ર-વૃત્ત...

અમર ભટ્ટના સ્વરમાં મરીઝની ૨ ગઝલો...

The top famous sculptures...

ફોલ કલર્સ અને અમેરિકાની ગુજરાતી લિટરરી એકેડેમી

ફોલના રંગો ઊઘડી રહ્યા છે. હજુ પ્રકુલ્લ થયા નથી. થશે. અહીં અમેરિકામાં સિત્તેરેક દિવસથી છું. હવામાન લગભગ રોજ પલટાય છે. ઓગસ્ટના છેલ્લા અઠવાડિયાની ગરમી દાહક ને આશ્ચર્ય પમાડનારી હતી. વરસાદી દિવસોમાં વડોદરા છોડ્યું હતું ને અહીં વર્જિનિયામાં ઠંડકની અપેક્ષા રાખી હતી. જો કે સવાર-સાંજ ગુલાબી ગુલાબી હતાં. ચાલ્યા જ કરવાનું ગમે. પછી વળી વાદળો, વરસાદના છંટકાવો. ચાલવા પર પ્રતિબંધ મૂકી દેતો વરસાદ. ને વળી આંખો આંજી દેતો સૂરજનો ઉઘાડ. એ બધા ખેલોની વચ્ચે એકદમ ઠંડી ત્રાટકી પડી. એક-બે દિવસમાં જ ઉષ્ણતામાન ઢાળ ઊતરી પડ્યું. સવારે નિરભ્ર આકાશમાં સૂર્ય તગી રહ્યો હોય ને હવામાનનો આલેખ બતાવે ૪૦ સેન્ટિગ્રેડ. થાય કે ચાલ, આ કાચનું બારણું ખોલી બહાર નીકળું. ને અરધીક મિનિટમાં તો શીતળતાનો એવો લેપ થઈ જાય કપડાં પર ને ચહેરા પર! સૂરજને કહી દઉં કે, ભાઈ, એમ કરો – આ કાચમાંથી જ અંદરની બાજુ આવીને હૂંફ આપો. ઠંડી પર તમારું જ કાંઈ ચાલતું નથી તો મને બહાર આવવા આમંત્રણ આપો એનો શો અર્થ.

હવે તો કલાકે કલાકનું હવામાન બધે જ બોલકા સહદેવોની મુઠ્ઠીમાં છે – જાણે કે હવામાનશાસ્ત્રીઓ કહે એ પ્રમાણે ટાઢ-તડકો-વાદળ-વરસાદ ચાલે છે, આજ્ઞાકિતની જેમ. વેધર ચાર્ટ જોતો જોતો સવારથી બપોર તરફ ને ત્યાંથી આવતી કાલ, આવતો રવિવાર, આવતો માસ – એમ ભવિષ્ય ખોલ્યા કરું છું. આવતો શનિ-રવિ વાદળ/વરસાદ/ઠંડી છે એ જોઈ-જાણીને આખું અમેરિકા દુખીદુખી થાય છે જાણે. ક્યારેક સુખના દિવસો પણ આવે છે. પણ, પેલું જૂની રંગભૂમિનું ગીત યાદ આવે છે : ‘એકસરખા દિવસ સુખના કોઈના જાતા નથી.’ હવામાનશાસ્ત્રીઓ ખોટા પડી જાય એવું સાહસ પણ કુદરત ક્યારેક કરી બેસે છે. પણ જવલ્લે જ. મને તો આ સચિત્ર આલેખોમાં રસ પડે છે – સાત વાગે ઊગતું સૂર્યબિંબ પૂર્ણ અક્ષત છે, ૮ વાગે એની એક કોર વાદળવાળી થશે, બે કલાક પછી અરધો સૂર્ય વાદળને તાબે – દિવસ આખો mostly cloudy. વળી ક્યારેક વાદળની નાની ઈમેજ નીચે બે-ત્રણ વાદળી ટપકાં. આમ તો બધું સ્પષ્ટ માહિતીરૂપ છે પણ એ બિંબોની શ્રેણી જોવાનું ગમે છે.

હમણાં જ શરદપૂનમ ગઈ. ચોખ્ખું આકાશ અને પૂર્ણ ચંદ્ર. પણ, ચાલને ચાંદની રાતમાં જરાક ટહેલીએ – એમ કહેવાનો ઉત્સાહ બતાવી શકાય એમ ન હતું. વાતાવરણ ૬૦ સેન્ટિગ્રેડ અને સૂસવતો પવન. કારમાંથી ઊતરીને દોડતાં ઘરમાં પેસી જાઓ... હે અનરોમેન્ટિક અમેરિકા, અમારા જેવાં ચંદ્રપ્રેમીઓની આવી મજાક તે હોતી હશે!

પરંતુ આવા આવા પલટાતા રંગોનીય મજા છે. બસ, હવે તો વૃક્ષોનાં લીલાં પાંદડાં અનેકવિધ રંગોમાં પલટાશે. એ ઉત્કૃલ્લ રંગો આંખોમાં ભરીને અમેરિકાને ‘આવજો’ કહેવાનું છે.

○

એવા જ રંગો અહીંનાં ગુજરાતી સાહિત્યરસિક મિત્રો સાથેની મિલનગોષ્ઠિઓના. સાહિત્યપ્રવૃત્તિઓ અહીંની બહુ લાક્ષણિક છે. અહીંની સાહિત્યરસિકતા અમુક અંશે પ્રાસંગિક છે. પ્રસંગે જ રંગો ઊઘડે છે ને બધાંને પ્રકૃલ્લિત કરી મૂકે છે. લગભગ ચાર દાયકા પહેલાં, ૧૯૮૧માં સ્થપાયેલી ‘ગુજરાતી લિટરરી એકેડેમી ઓફ નોર્થ અમેરિકા’ દર બે વર્ષે સાહિત્યસંમેલન કરે છે. એક વ્યાપક સાહિત્યોત્સવ ખૂબ ઉમંગ-ઉત્સાહપૂર્વક ઉજવાય છે. અહીં યુગલ-સભ્યપદની સુંદર પ્રથા છે ને આખા ઉત્તર અમેરિકામાંથી ૧૧૦૦ ઉપરાંત યુગલ-સભ્યો એકેડેમીનાં પ્રતિનિધિ રજિસ્ટર્ડ સભ્યો છે. એમાંનાં બધાં કંઈ દરેક સંમેલનમાં આવી નથી શકતાં. અહીંના કેટલાક જાણીતા લેખકો પણ દરેક સંમેલનમાં હોતા નથી. પણ ૩૦૦ જેટલાં સાહિત્ય-રસિકો, લેખકો, લેખક-પદ-વાંચ્છુઓ તેમજ ગુજરાતમાંથી નિમંત્રેલાં લેખકો, સંગીતકારો – એવી ભાતીગળ સૃષ્ટિ ઊપસે છે. ગંભીર વિષયો પરનાં વક્તવ્યો અને સૂરીલી સંગીતસંધ્યાઓની વચ્ચે સર્વપ્રિય ને લોકપ્રિય કવિતાપઠનો પણ હોય છે એથી વળી રંગોના વૈવિધ્યમાં અભિવૃદ્ધિ થતી હોય છે! ખરી વાત છે – જિજ્ઞાસારસ પોષાય તો પછી સાથેસાથે દિલબહેલાવ પણ થવો જોઈએને? અલબત્ત, સભાની શિસ્ત ગરિમાયુક્ત લાગી મને. ગુજરાતમાં થતાં સંમેલનો-અધિવેશનોમાં ક્યારેક, સવારની બેઠકનું છેલ્લું વક્તવ્ય અને સભાખંડ બહાર બપોરનું ભોજન સમાન્તરે ચાલતાં હોય એવું અહીં નથી. પૂરી ઉત્સુકતાથી ને આંતરિક શિસ્તથી બપોરે એક વાગે પણ સભાજનો વક્તવ્યો સાંભળે છે. ગ્રેટ. એકેડેમીમાં બે દાયકાથી પ્રમુખપદ સંભાળતા શ્રી રામભાઈ ગઢવીની તકેદારીનો પણ એમાં ફાળો હોય છે. રામભાઈ થોડાંક વિધાયક વિશેષણોના અધિકારી છે – ખૂબ જ કર્મઠ છતાં હળવા, હળવાશવાળા. એકેડેમી-પ્રમુખ તરીકે એ નિતાન્ત સ્વાગત-પ્રમુખ હોય છે; સાહિત્ય સાથેનો એમનો સંબંધ કોઈ દાવા વિનાનો, નર્ચા ગુણાનુરાગીનો છે; લેખકો માટે એમને પ્રેમભર્યો આદર છે – અતિ ઉદારતાભર્યો પણ લાગે એવો; પણ એ જરાય ગાફેલ નહીં એવા કાબેલ વહીવટકાર છે ને વળી સર્વપ્રિય છે. એટલે જ એ સ્વંય લેખક ન હોવા છતાં લાંબા વખતથી પ્રમુખ છે. કોઈને આ બધું વિલક્ષણ લાગે, પણ રામભાઈ આકરી ટીકાઓ પ્રત્યે પણ સમુદાર હોય છે – અલબત્ત, પૂરી પકડવાળી સમુદારતા. વ્યક્તિત્વના રંગો પણ કંઈ ઓછા આકર્ષક નથી હોતા!

અહીંના સાહિત્યરસિકોનો સાહિત્ય સાથેનો સંબંધ ઘણુંખરું પ્રસંગનિષ્ઠ હોય છે – એટલે કે કાયમી કે સાતત્યવાળો નહીં. અલબત્ત, સમગ્ર ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રતિષ્ઠિત હોય એવા થોડાક ઉત્તમ સર્જકો, વિવેચકો, અભ્યાસીઓ, અનુવાદકો અહીં વસેલા છે. બીજા કેટલાક સાહિત્ય-પ્રવેશ-વાંચ્છુ લેખકો છે, જેમનાં કેટલાંક લખાણો ગુજરાતી સામયિકોમાં પ્રગટ થતાં હોય છે. કોઈના નામે એક-બે પુસ્તકો પણ છે. પણ આ બધા જ, પચાસ-પંચાવન વટાવી ગયેલી પેઢીના છે. એમનાથી પછીની પેઢીના, લગભગ સિત્તેરીમાં પ્રવેશી ગયેલા સાહિત્યરસિકો પાસે જૂનું, એમની યુવાનવયે ગુજરાતમાં કરેલું સાહિત્યવાચન – એના અકબંધ સાહિત્યસંસ્કારો છે. એમાંના ઘણા સામ્પ્રત ગુજરાતી સાહિત્ય સાથે ખૂબ ઓછો, ન જેવો સંપર્ક ધરાવે છે. સામયિકો પણ જવલ્લે જ જોતા હોય. પણ એમની સાહિત્ય-જિજ્ઞાસા ઓછી નથી – અને એ આવાં સંમેલનપ્રસંગે કે પછી એમના શહેરનાં નાનાં સાહિત્ય-રસિક-મિત્રમંડળોમાં

ગુજરાતથી આવેલા લેખકો સાથેની બેઠકો/ગોષ્ઠિઓ પ્રસંગે ખૂબ પ્રસન્નતાપૂર્વક સક્રિય થાય છે. એટલે જ સંમેલનો અને વાર્તાલાપો જીવંત બની શકે છે – ને આવાં વિવિધ સ્તરોના અનેકવિધ રંગો પ્રગટે છે. સંમેલનવક્તવ્યો અને મંડળીવાર્તાલાપોમાં આટલું રિસેપ્ટિવ ઓડિયન્સ, આટલું ઉત્સુક ગ્રહણશીલ સભાવૃંદ મેં જોયું નથી.

લિટરરી એકેડેમી બહુ નહીં તો ઠીકઠીક પ્રસંગો તો ઊભા કરી લે છે! સંમેલન ઉપરાંત ગુજરાતથી અવારનવાર, અન્ય નિમિત્તે પણ આવતા લેખકો સાથેના વાર્તાલાપો; સ્થાનિક લેખકો સાથે પ્રતિવર્ષ થતો કાર્યક્રમ ‘સર્જકો સાથે સાંજ’, ગુજરાતી ગીતોના સંગીતના કાર્યક્રમો, વગેરે.

એકેડેમીની સ્થાપના વખતે જે ઉદ્દેશો અંકિત થયેલા એમાંથી બેમાં મને રસ પડ્યો – ‘ગુજરાતી સાહિત્ય પર સંશોધન, એમાંથી ભાષાંતરો અને એનાં પ્રકાશનોના કામમાં પ્રોત્સાહન આપવું.’ અને ‘ઉત્તર અમેરિકામાં ગુજરાતી ભાષા, સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિના વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવું.’ એકેડેમીએ ગુજરાતીના કેટલાક શિષ્ટ ગ્રંથોના શ્રી અશોક મેઘાણીએ કરેલા અનુવાદોને; સદ્ગત હરનિશ જાનીના વાર્તાસંગ્રહને, શ્રી મધુસૂદન કાપડિયાના ‘અમેરિકાવાસી કેટલાક [? કેટલાંક] ગુજરાતી સર્જકો’ વિવેચનગ્રંથને પ્રકાશિત કરવામાં સક્રિયતા દાખવી છે પણ ‘ગુજરાતી સાહિત્ય પર સંશોધન’ એ શું, ને એકેડેમીએ એ માટે શું કર્યું હશે એની મને જિજ્ઞાસા છે.

○

અહીં, ન્યૂયોર્કમાં, ફિલાડેલ્ફિયામાં, મેરીલેન્ડમાં જે વાર્તાલાપો કર્યા એની વાત અલગ સ્વતંત્ર લખાણ માગે છે. એ ફરી ક્યારેક. પણ એ નિમિત્તે જે મિત્ર-પરિવારોનો ઉષ્માભર્યો વ્યક્તિગત પરિચય થયો એ પણ સ્મરણીય રહ્યો. પન્નાબહેન અને કિરીટભાઈ દેસાઈ (ન્યૂયોર્ક); સૂચિબહેન અને ગિરીશભાઈ વ્યાસ, સુષમાબહેન અને વિજયભાઈ દોશી (ફિલાડેલ્ફિયા); સિન્સિનાટીમાં સુશીલાબહેન અને મધુસૂદન કાપડિયા; અશોકભાઈને ત્યાં રાત્રિ-ગોષ્ઠિમાં આશાબહેન અને અશોકભાઈ મેઘાણી, ભાનુબહેન અને રામભાઈ ગઢવી તથા પન્નાબહેન નાયક અને નટવરભાઈ ગાંધી તથા ન્યૂ જર્સીમાં શૈલાબહેન અને અશોકભાઈ વિદ્વાંસ સાથે આહ્લાદક સમય ગાળ્યો. અઠંગ અભ્યાસી અને અખંડ કુમાર સુઘોષ મજમુદાર સાથે ન્યૂ જર્સીના ઉત્તમ શિલ્પ-ઉદ્યાન Grounds for Sculptureમાં સળંગ આઠ કલાકનો પ્રવાસાનંદ માણ્યો એ પણ સ્મરણીય. મિત્ર બાબુ સુધાર ફોન પર સતત ખબર કાઢતા અને વિદ્યાગોષ્ઠિ કરતા રહ્યા.

○

અમેરિકાનિવાસ રંગ વિનાનો રહ્યો નથી. ખરો રંગ તો વ્યક્તિ-સંબંધોનો, કોઈપણ સાહિત્યગોષ્ઠિથી અતિરિક્ત, ને અલબત્ત ચઢિયાતો.

એનો આટલોક આનંદ સૌની સાથે વહેંચું છું.

રમણસોની

એશબર્ન, વર્જિનિયા; ૨૮ ઓક્ટોબર ૨૦૧૮

કાવ્ય-સપ્તક - મરીઝ

ગુજરાતના ગાલીબ ગણાયેલા ગઝલકાર ‘મરીઝ’ – વાસી અબ્બાસ અબ્દુલઅલી (જ. ૨૨.૧.૧૯૧૭ – અવ. ૧૯.૧૦.૧૯૮૩) ગુજરાતીના એક લોકપ્રિય જ નહીં, ઉત્તમ શક્તિઓવાળા કવિ હતા. સુરતમાં જન્મેલા આ કવિ ભણ્યા હતા તો બે ધોરણ સુધી. પણ નૈસર્ગિક સર્જકશક્તિએ એમની પાસે માર્મિક ગઝલો લખાવી. ‘આગમન’ (૧૯૭૫) એમનો પહેલો ગઝલસંગ્રહ. એ પછી તો ‘સમગ્ર મરીઝ’ અને ‘યાદગાર ગઝલો’ જેવા સંચયો પણ થયા. મરીઝના જીવન-કવન પર આધારિત ગુજરાતી નાટક (લે. વિનીત શુક્લ) પણ જાણીતું થયેલું.

આભાર હોય છે

બસ, દુર્દશાનો એટલો આભાર હોય છે,
જેને મળું છું મુજથી સમજદાર હોય છે.

ઝંખે મિલનને કોણ જો એની મજા કહું!
તારો જે દૂર દૂરથી સહકાર હોય છે.

ટોળે વળે છે કોઈની દીવાનગી ઉપર,
દુનિયાના લોક કેવા મિલનસાર હોય છે!

દાવો અલગ છે પ્રેમનો દુનિયાની રીતથી,
એ ચૂપ રહે છે જેને અધિકાર હોય છે.

કાયમ રહી જો જાય તો પેગંબરી મળે,
દિલમાં જે એક દર્દ કોઈ વાર હોય છે.

હો કોઈ પણ દિશામાં બુલંદી નથી જતી,
આકાશ જેમ જેઓ નિરાધાર હોય છે.

નિષ્ફળ પ્રણય પણ એને મટાડી નથી શકતો,
તારા ભણી જે મમતા લગાતાર હોય છે.

જો એ ખબર પડે તો મજા કેટલી પડે,
ઈશ્વર જગતમાં કોનો તરફદાર હોય છે.

જાણે છે સૌ ગરીબ કે વસ્તુ ઘણી ‘મરીઝ’,
ઈશ્વરથી પણ વિશેષ નિરાકાર હોય છે.

જીવન બની જશે

જ્યારે કલા, કલા નહીં, જીવન બની જશે,
મારું કવન જગતનું નિવેદન બની જશે.

શબ્દોથી પર જો દિલનું નિવેદન બની જશે,
તું પોતે તારા દર્દનું વર્ણન બની જશે.

જે કંઈ હું મેળવીશ હંમેશાં નહીં રહે,
જે કંઈ તું આપશે તે સનાતન બની જશે.

મીઠા તમારા પ્રેમના પત્રો સમય જતાં,
નહોતી ખબર કે દર્દનું વાચન બની જશે.

તારો સમય કે નામ છે જેનું ફક્ત સમય,
એને જો હું વિતાવું તો જીવન બની જશે.

તારું છે એવું કોણ કે માગે સ્વતંત્રતા!
મારું છે એવું કોણ જે બંધન બની જશે!

આંખો મીંચીને ચાલશું અંધકારમાં 'મરીઝ',
શંકા વધી જશે તો સમર્થન બની જશે.

(આગમન, પૃ. ૧૮)

તેનો આ અંજામ છે

મેં તજી તારી તમન્ના તેનો આ અંજામ છે,
કે હવે સાચે જ લાગે છે કે તારું કામ છે.

છે સ્ખલન બેત્રણ પ્રસંગોમાં મને પણ છે કબૂલ,
કોણ જાણે કેમ આખી જિંદગી બદનામ છે?

એક વીતેલો પ્રસંગ પાછો ઊજવવો છે ખુદા!
એક પણ માટે વીતેલી જિંદગીનું કામ છે.

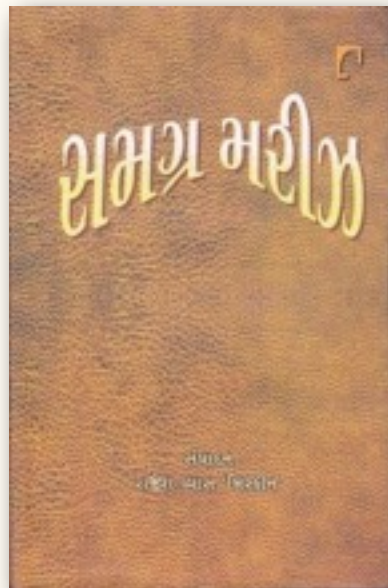
મારી આ મજબૂર મસ્તીનો નશો ઊતરી ગયો,
આપ પણ એવું કહો છો કે મને આરામ છે!

કોણ જાણે કેમ સાંભળતાં જ દિલ દુઃખતું હશે!
આમ હું માનું છું તારું નામ પ્યારું નામ છે.

આપની સામે ભલે સોદો મફતમાં થઈ ગયો.
આમ જો પૂછો બહુ મોંઘાં અમારાં દામ છે.

જિંદગીના રસને પીવામાં કરો જલદી 'મરીઝ',
એક તો ઓછી મદિરા છે ને ગળતું જામ છે.

(આગમન, પૃ. ૧૩૦)

પરવરદિગાર દે

બસ એટલી સમજ મને પરવરદિગાર દે,
સુખ જ્યારે જ્યાં મળે ત્યાં બધાના વિચાર દે.

માની લીધું કે પ્રેમની કોઈ દવા નથી,
જીવનનાં દર્દની તો કોઈ સારવાર દે.

ચાલું બીજું બધું તે ખુદાએ મને દીધું,
એ શું કે તારા માટે ફક્ત ઇન્તિજાર દે.

આવીને આંગળીમાં ટકોરા રહી ગયા,
સંકોચ આટલો ન કોઈ બંધ દ્વાર દે.

પીઠામાં મારું માન સતત હાજરીથી છે,
મસ્જિદમાં રોજ જાઉં તો કોણ આવકાર દે!

નવરાશ છે હવે જરા સરખામણી કરું,
કેવો હતો અસલ હું, મને એ ચિતાર દે.

તે બાદ માગ મારી બધીયે સ્વતંત્રતા,
પહેલાં જરાક તારી ઉપર ઇજ્તિયાર દે.

આ નાનાં નાનાં દર્દ તો થાતાં નથી સહન,
દે એક મહાન દર્દ અને પારાવાર દે.

સૌ પથરોના બોજ તો ઊંચકી લીધા અમે,
અમને નમાવવા હો તો ફૂલોનો ભાર દે.

દુનિયામાં કંઈકનો હું કરજદાર છું 'મરીઝ',
ચૂકવું બધાનું દેણ જો અલ્લાહ ઉધાર દે.

(આગમન, પૃ. ૧૫)

મુસીબતની દશા યાદ

રહેશે મને આ મારી મુસીબતની દશા યાદ,
બીજા તો બધા ઠીક છે, આવ્યો ન ખુદા યાદ.

પ્રેમાળ છે દિલ એવું કે આવે છે બધાં યાદ,
દુઃખદર્દ છે એવાં કે તમે પણ ન રહ્યા યાદ.

એ તો ન રહી શકતે મહોબ્બત વિના યાદ,
હો વિશ્વના વિસ્તારમાં એક સૂની જગા યાદ.

મુજ હાસ્યને દુનિયા ભલે દીવાનગી સમજે,
જ્યાં જઈને રડું એવી નથી કોઈ જગા યાદ.

મર્યાદા જરા બાંધો જુદાઈના સમયની,
નહિતર મને રહેશે ન મિલનનીય મજા યાદ.

માગી મેં બીજી ચીજ, હતી એ જુદી વસ્તુ,
બાકી હો કબૂલ એવી હતી કંઈક દુઆ યાદ.

આ દર્દ મહોબ્બતનું જે હરગિજ નથી મટતું,
ઉપરથી મજા એ કે મને એની દવા યાદ.

એકાંતમાં રહેવાનું ન કારણ કોઈ પૂછો,
છે એમ તો કંઈ કેટલી પ્રેમાળ સભા યાદ.

કિસ્મતમાં લખેલું છે, જુદાઈમાં સળગવું,
ને એના મિલનની મને પ્રત્યેક જગા યાદ.

જાહિદ, મને રહેવા દે તબાહીભર્યા ઘરમાં,
મસ્જિદથી વધારે અહીં આવે છે ખુદા યાદ.

હો મૌન જરૂરી તો પછી બન્ને બરાબર,
થોડાક પ્રસંગ યાદ હો, યા આખી કથા યાદ.

ચાલો કે ગતિની જ મજા લઈએ કે અમને,
મંજિલ ન રહી યાદ, ન રસ્તો, ન દિશા યાદ.

મન દઈને 'મરીઝ' એ હવે કંઈ પણ નથી કહેતાં,
સૌ મારા ગુનાની મને રહેશે આ સજા યાદ.

(આગમન, પૃ. ૧૨૦-૧૨૧)

મુસીબતની દશા યાદ... – અમર ભટ્ટના સ્વરમાં

વહેવાર પણ ગયો

લેવા ગયો જો પ્રેમ તો વહેવાર પણ ગયો,
દર્શનની ઝંખના હતી, અણસાર પણ ગયો.

એની બહુ નજીક જવાની સજા છે એ,
મળતો હતો જે દૂરથી, સહકાર પણ ગયો.

રહેતો હતો કદી કદી જુલ્ફોની છાંયમાં,
મારા નસીબમાંથી એ અંધકાર પણ ગયો.

સંગતમાં જેની સ્વર્ગનો આભાસ હો ખુદા,
દોજખમાં કોઈ એવો ગુનેગાર પણ ગયો?

એ ખુશનસીબ પ્રેમીને મારી સલામ હો,
જેનો સમયની સાથ હૃદયભાર પણ ગયો.

એ પણ છે સત્ય એની ઉપર હક હવે નથી,
એવુંય કંઈ નથી કે અધિકાર પણ ગયો.

સાકી છે સ્તબ્ધ જોઈ નશાની અગાઠ ઊંઘ,
પીનારા સાથે કામથી પાનાર પણ ગયો.

કેવી મજાની પ્રેમની દીવાનગી હશે!
કે જ્યાં 'મરીઝ' જેવો સમજદાર પણ ગયો.

(આગમન, પૃ. ૮)

ફિલસૂફી સમજી લીધી

જિંદગીને જીવવાની ફિલસૂફી સમજી લીધી,
જે ખુશી આવી જીવનમાં આખરી સમજી લીધી.

આટલાં વર્ષોની મહેનતનું પરિણામ આટલું!
તારા દિલની આછી આછી લાગણી સમજી લીધી.

દુઃખ તો એનું છે કે એ દુનિયાના થઈને રહી ગયા,
જેના ખાતર મારી દુનિયા મેં જુદી સમજી લીધી.

દાદનો આભાર, કિંતુ એક શિકાયત છે મને,
મારા દિલની વાતને તેં શાયરી સમજી લીધી.

કંઈક વેળા કંઈક મુદતને કશી માની નથી,
કોઈ વેળા એક પળને જિંદગી સમજી લીધી.

કોણ જાણે કઈ દિશામાં જઈ રહી છે જિંદગી,
રાહની સૌ ચીજને મેં પારકી સમજી લીધી.

એ હવે રહી રહીને માગે છે પરિવર્તન 'મરીઝ',
મારી બરબાદીને મેં જેની ખુશી સમજી લીધી.

(આગમન)

જિંદગીને જીવવાની ફિલસૂફી... – અમર ભટ્ટના સ્વરમાં

THE TOP FAMOUS SCULPTURES OF ALL TIME

Venus of Willendorf, C 28,000-25,000 BCE

The ur sculpture of art history, this tiny figurine measuring just over four inches in height was discovered in Austria in 1908. Nobody knows what function it served, but guesswork has ranged from fertility goddess to masturbation aid. Some scholars suggest it may have been a self-portrait made by a woman. It's the most famous of many such objects dating from the Old Stone Age.

Photograph: Courtesy Naturhistorisches Museum

ચીં... ચીં... થયું ને પડી નજર તો
 ક્યારનીયે ઊડતી હતી ચકલી
 બારીમાંથી ઓરડામાં
 ને ઓરડામાંથી બારીમાં
 ને બારીમાંથી
 ઊડતી બાલ્કનીમાં
 આમતેમ જોતી
 જઈ બેસે છે
 બાલ્કનીની વળગણી પર
 ઝૂલતાં કપડાંની જેમ ઝૂલી રહે
 વારંવાર... પછી...
 ફરફરી રહી
 ઊડી રહે ઓરડામાં
 ક્યારનીયે ઊડ્યા કરે ઓરડામાં
 હા, ક્યારનીયે –
 જોઉં છું જોઉં છું ને જોઈ રહું છું
 ઊડી જતી ચકલીને
 આકાશમાં... છેક...
 એ ગઈ... ગઈ?
 હા, ગઈ...
 પડી રહ્યાં કેવળ
 એના ચીં... ચીં... નાં પગલાં
 કાનમાં

કાવ્ય

ચકલી – યોસેફ મેકવાન

ચરિત્ર

મોટી

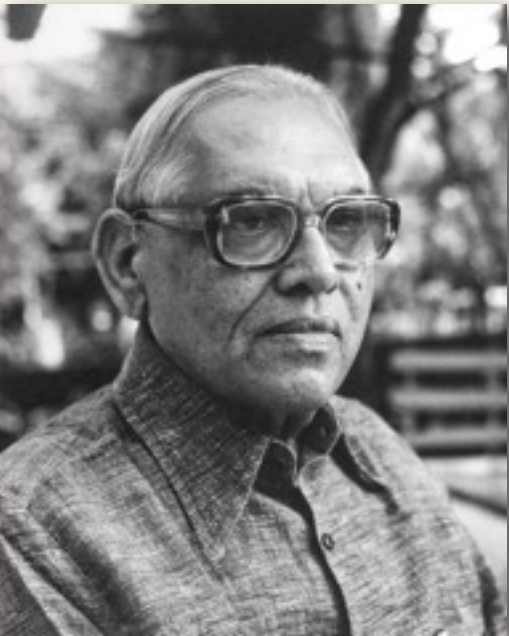
– યશવંત શુક્લ

સાહિત્યવિવેચક, વિચારક તેમજ કેળવણીકાર તરીકે પ્રતિષ્ઠિત રહેલા યશવંત શુક્લે (૮.૪.૧૯૧૫ – ૨૩.૧૦.૧૯૯૯) અમદાવાદની હ. કા . આર્ટ્સ કોલેજના આચાર્ય તરીકે અને પછી સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટીના કુલપતિ તરીકે મહત્વની કામગીરી કરેલી. વિદ્યાસભામાં વર્ષો સુધી સંયોજક રહેલા યશવંતભાઈ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ પણ હતા.

શિક્ષક અને વક્તા તરીકે પ્રભાવક યશવંત શુક્લના 'કેન્દ્ર અને પરિઘ' (૧૯૮૦)માં સાંસ્કૃતિક સાહિત્યિક લેખો – વક્તવ્યો છે. 'ઉપલબ્ધિ' (૧૯૮૨)માં અને 'શબ્દાન્તરે' (૧૯૮૪)માં ગ્રંથો વિશે, ઇતિહાસ વિશેના સાહિત્યલેખો છે.

ઇબ્સનના 'ધ લેડી ફ્રોમ ધ સી'નો એમનો અનુવાદ 'સાગરઘેલી' (૧૯૬૪) જાણીતો. એ ઉપરાંત એમણે કેટલાંક સરસ અનુવાદો અને સંપાદનો આપેલાં.

મારી બાને અમે તેનાં સંતાનો મોટી કહેતાં. કદાચ મોટી બહેનનું એ ટૂંકું રૂપ હશે, પણ અમે કોઈ દિવસ બહેન શબ્દ એને સંબોધવામાં ઉમેર્યો ન હતો. એને મોટી કહેવા પાછળનો વણકથ્યો આશય કદાચ એ હતો કે અમારે એક 'બા' પણ હતી. મોટી પણ એને 'બા' કહીને જ બોલાવતી, પણ વાસ્તવમાં એ બા એનાથી બાવીસ-ત્રેવીસ વર્ષે મોટી એવી એની ઓરમાન બહેન હતી. અમે ભાંડુઓ એને બા કહેતાં, નાથીબા પણ કહેતાં. નાથીબાને ઘોડિયામાં પરણાવેલી અને પાંચ વર્ષે તો લગ્ન શું છે એ જાણ્યા પહેલાં જ એ વિધવા થયેલી. મહાત્મા ગાંધી જેમને વિધવા કુમારિકાઓ કહે તેવી વિધવા. મારી બા તે તો મારા માતામહની બીજી વારની પત્નીથી થયેલી પુત્રી. એને જન્મ આપીને મારી માતામહી ગુજરી ગઈ હતી. અને એ સવા વર્ષની થઈ ત્યારે એના પિતા એટલે નાનાએ પણ ઓરમાન મોટીબહેનને એની સોંપણી કરીને દેહ છોડ્યો. ભાઈ તો સગો કે ઓરમાન હતો જ નહિ એટલે અમારી મોટીને આ ઓરમાન બહેને જ ઉછેરીને મોટી કરી. પોતાની ઉછેરનારને એ બા કહીને બોલાવે એટલો બધો પ્રેમ એના ઉપર એણે વરસાવેલો, એના પર જ શા સારુ, અમારા સૌની ઉપર પણ વરસાવેલો. હું પહેલા જોળાનો એટલે મારા ઉછેરમાં નાથીબાનો એટલો બધો જાળો કે હું પણ એને જ બા તરીકે ઓળખતો. મારી ખરી બા તો મોટી છે એ મેં બહુ મોડું જાણેલું. એટલો બધો પ્રેમ, એટલાં બધાં લાડકોડ, મને એની પાસેથી મળેલાં કે મારા એક દૂરના મામા મને એની 'હરગની નીહેણી' (સ્વર્ગની નિસરણી) તરીકે ઓળખાવતા.

પોતે બાળવિધવા અને એકલ પંડે સાવકી નાની બહેનને ઉછેરવાની. વળી તે સમયના, એટલે કે ઓગણીસમી સદીના અંતનાં વર્ષોના રિવાજ પ્રમાણે એને પરણાવવાની સુધ્યાં એટલે મારા પિતા સાથે મોટીનું લગ્ન એ માંડ સાતેક વરસની થઈ હશે ત્યારે થયેલું. એક જ ફળિયામાં મારું બાપીકું ઘર અને મોસાળનું ઘર આવેલાં એટલે મોટી મારા પિતાને પરણ્યાં પહેલાં કેશવલાલ કાકાની મંગુ તરીકે ઓળખાતી. મારા પિતા એના કરતાં દસેક વર્ષ મોટા હતા અને લગ્નજીવન ભોગવ્યા વિના જ એમની પ્રથમ પત્નીનો સ્વર્ગવાસ થયેલો. એટલે મોટી એમની બીજી વારની પત્ની હતી. ચૌદમે વર્ષે એણે સાસરવાસ સેવ્યો, પણ સાસરું પાડોશમાં એટલે એ આવતી જતી રહેતી. એના ઓગણીસમા વર્ષે મારો જન્મ થયો.

મારા પિતાનું ખરું નામ પ્રાણશંકર અને મોટીનું ખરું નામ પરસન હતું. એને નિશાળે મૂકેલી પણ બે-ત્રણ વરસ ભણી ન ભણી અને એને નિશાળ છોડવાની આવી. જો એ ભણી હોત તો? આ પ્રશ્ન આમ જોકે મિથ્યા પ્રશ્ન છે તથાપિ એની બાબતમાં ઘણોબધો અર્થપૂર્ણ છે. કેમ કે એને ભણવાની, નવું નવું જાણવાની અને શીખવાની છેક જીવનના અંતકાળ સુધી ભારે હોંશ હતી. આમ એને સહી કરતાં પણ માંડ માંડ આવડતી હતી. એક વખતે એણે પરસન બોઈ (પરસન બાઈ) તરીકે એક દસ્તાવેજમાં સહી કરી ત્યારે અમને બહુ હસવું આવેલું. થોડું થોડું ધાર્મિક વાચન કરવાનું ઉત્તર વયની નવરાશમાં એણે રાખેલું પણ જિંદગી આખી સાંભળી સાંભળીને એ શીખતી રહી. એક દાખલો આપું : મારા પિતા જ્યારે એમના નાના ભાઈને વેદમંત્રોની 'શિક્ષા'નો મૌખિક પાઠ આપે ત્યારે મોટીનો એ કચરો વાળવાનો સમય. પિતા પાઠ આપે, કાકા પાસે તેનો ઉચ્ચાર કરાવે તે મોટી સ્મૃતિમાં કંડારતી જાય. જ્યારે કાકાની ભૂલ પડે ત્યારે મોટી શુદ્ધ પાઠ બોલી બતાવે. અથ: શિક્ષામ્ પ્રવક્ષ્યામિ પાણિની તન્મતં યથા યથાથી શરૂ કરીને મોટી ઉંમરે પણ એ આખી શિક્ષા ગગડાવી જઈને અમને ચકિત કરતી. આવી જ રીતે નરસિંહ મહેતાના પદો, ધ્રુવાખ્યાન, પ્રેમાનંદના ઓખાહરણના અંશો; કુંવરબાઈનું મામેરું, કેટલાંક પ્રસિદ્ધ ભજનો, શાળાનાં પહેલાં ચાર ધોરણો સુધીમાં શિખવાતી કવિતાઓ સાંભળી સાંભળીને એણે કંઠસ્થ કરેલી. 'ચતુર સુંદર સ્ત્રીવિલાસ'માં સમાયેલી લગભગ બધી જ કૃતિઓ, એને વાંચતાં નહોતું આવડતું છતાં, વંચાવી વંચાવીને એણે કંઠસ્થ કરેલી. મહિના, ધોળ બધું જ કંઠસ્થ. માતાની આરતી અને થાળનાં ગીતો તો કંઠસ્થ હોય જ.

અમારા ઘરમાં રાચરચીલામાં એકમાત્ર હીંચકો હતો. એ હીંચકો હળવી ઠેસે ઝુલાવીને મને ઊંઘાડતાં એ ઉલ્લાસભર્યાં લહેકે ગાતી. ગાવું એને માટે ટહુકવા જેવું હતું. એ દાળ વીણતાં ગાય, દળતાં ગાય, હરતાંફરતાં ગાય અને મને ઊંઘાડવા પણ ગાય. ફળિયામાં ગોર્યો કે કાજળીઓનો ઉત્સવ હોય કે નવરાત્રિના તહેવારો હોય ત્યારે એને ફળિયાવાળી બહેનો તાણી જ ગઈ હોય. મેં એનું આ ઉલ્લાસી સ્વરૂપ ૨૯ વર્ષની વયે એ વિધવા થઈ ત્યાં સુધી જોયેલું. વૈધવ્યનાં શોકદુઃખ વરસો વીતતાં કોઠે પડી ગયાં પછી પાછું એનું ઉલ્લાસી સ્વરૂપ પ્રકટી આવેલું અને આયુષ્યના છોંતેરમે વરસે એનું અવસાન થયું ત્યાં સુધી ટકી રહેલું.

સાસરવાસના પરંપરાગત સિતમો બરદાસ્ત કરવાની મનોદશા ગળથૂથીમાં ઘૂંટાતી એટલે સાસુજી પગ વાળીને બેસવા દેતાં નહોતાં એમ એણે અમને કહેલું પણ એમાં કશી કડવાશ નહોતી. એનું લગ્નજીવન એકંદરે સુખી કહી શકાય જોકે લાંબું ચાલેલું નહિ. મારા પિતાજી સાથે એને કશો અણમેળ હોય એવું મને લાગ્યું નથી. કુટુંબમાંથી છૂટા પડીને પિતાજીએ અમદાવાદમાં નોકરી લીધી ત્યારે એને સ્વતંત્રપણે પોતાનું ઘર માંડવાની પણ તક મળેલી. એ ખૂબ જ કામગીરી, ચોખ્ખી, વ્યવસ્થિત અને કરકસરિયણ એટલે એને રોકટોક કરવાનું કોઈને કારણ જ ન રહેતું. મહેનત, સાદાઈ, કરકસર અને ચોખ્ખાઈના એના સંસ્કારો અમારામાં પણ એણે સીંચેલા.

પણ એનું જુવારું લાંબું નભ્યું નહિ. મારા પિતાજીને જલોદરનો તે જમાનામાં અસાધ્ય એવો રોગ વળગ્યો અને બેએક વર્ષ ખૂબ કષ્ટ વેઠ્યા પછી આડત્રીસ વર્ષની ભરયુવાન વયે તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો. મારી ઉંમર ત્યારે દશ-અગિયાર વર્ષની હશે. પાંચ વર્ષ હું મોસાળે રહીને ઊછર્યો અને ત્રણેક વર્ષ પિતાજી નોકરીને કારણે અમદાવાદ રહ્યા ને તે પછી પથારીવશ રહ્યા એટલે મને એમનાં બહુ જ આછાં સંસ્મરણો છે. એટલું જાણું કે યજમાનવૃત્તિ પર નભતા કુટુંબમાં મારા નાના કાકાને અંગ્રેજી ભણતરનો લાભ મળ્યો નહોતો એટલે ઉમરેઠ ગામની જ્યુબિલી હાઈસ્કૂલના પહેલા ધોરણમાં મને દાખલ કરાવવામાં એમની ન્યાયબુદ્ધિ આડે આવતી હતી. પણ હું અંગ્રેજી ભણું અને મેટ્રિક પાસ થાઉં એવો મોટીનો અભિલાષ વિજયી નીવડ્યો. મને સાદું જનોઈ ન આપતાં ચાર દિવસના અગ્નિ રાખવા ને ધામધૂમથી જનોઈ દીધાનો લહાવો લેવો એવી એની હઠ આગળ પણ પિતાને નમતું જોખવું પડેલું. દુર્ભાગ્યે એના સધવા જીવનનો એ પહેલો અને છેલ્લો મંગલ અવસર બની રહ્યો.

તેમ છતાં એમના પ્રસન્ન દામ્પત્યમાં કલેશનો ઓળો પડે જ નહિ એવું તો આ દ્વંદ્વમય જગતમાં બને જ કેમ? કારણ પણ નર્યું દુન્યવી, નર્યું આર્થિક. અમારું મોસાળનું ઘર ઠીક મોટું અને મોટીના સાસરવાસ પછી એનો કુલ કબજો ભોગવટો નાથીબા હસ્તક. દેખીતું જ હતું કે એના સીધા વારસદાર અમે લોકો જ હતા, પણ વખતે આ એકલ પંડે વિધવા બાઈ બધું ઉરાડી મારે તો? ફનાફાતિયા કરી નાખે તો? આવી જ કોઈ આશંકાથી મિલકતના ભાગ કરવાને મારા પિતાને એમના હિતેચ્છુઓએ ઉશ્કેર્યા. નાથીબાએ એમને બહુ સમજાવ્યા કે આખરે આ બધુંય તમારું છે. તો પછી અધીરા શા માટે થાઓ છો? પણ એમને પોતાનો ભાગ અંકે કરાવી લેવાની તાલાવેલી હતી. મામલો અદાલતે ગયો. મોટીને તેમ જ મને નાથીબાને મળવાની સખત મનાઈ ફરમાવવામાં આવી. હું ત્યારે પાંચેક વરસનો હોઈશ. મને યાદ છે કે એક વખત ફળિયામાં હું રમતો હતો ત્યાં ઇશારતે મને નાથીબા ઘેર લઈ ગઈ. પણ અકસ્માત પિતાજી મને જતો ભાળી ગયા. નાથીબાએ સારું સારું ખવડાવ્યું તે પછી મને ભૂખ રહી જ ન હતી પણ જમવા ટાણે પિતાજીએ ખાસ બોલાવ્યો ને પોતાની પાસે જમવા બેસાડ્યો. હું બેઠો તો ખરો, પણ મારાથી ખવાય જ નહિ. એમણે મને ખાવા ફરમાવ્યું ને મેં ના પાડી એટલે મારવા હાથ ઉગામ્યો. આવું કંઈક થશે જ એવું લાગવાથી નાથીબા મારી પાછળ પાછળ આવેલી કેમ કે પિતાજી મને જોઈ ગયા હતા એ એની ચકોર નજરની બહાર ન હતું. જેવો પિતાજીએ હાથ ઉગામ્યો કે

નાથીબાએ અમે જમવા બેઠેલા ત્યાં હાજર થઈને કહ્યું કે, ‘વાંક છોકરાનો નથી, મારો છે. સજા મને કરો.’ એનો પ્રભાવ જ એવો કે પિતાજી કંઈ બોલી શક્યા નહિ ને મારો માર્ગ ખૂલી ગયો.

પેલા દાવાની સુનાવણીને દિવસે મોટીની જુબાની લેવાની હતી. કોર્ટમાં પક્ષકારો એકત્ર થયા ત્યાં મોટી અને નાથીબાની આંખો મળી. નાથીબા બોલી, “આય બો’ન, મારી હાંમે જુબાની આપવા આવી છું ને?” મોટીની આંખમાંથી દડદડ પાણી વહી રહ્યાં હતાં. ન્યાયાધીશ આગળ ઊભી રહી ત્યારે તો ભણાવેલું બધું ભૂલી ગઈ. એના ભાગ વિશે પૂછ્યું એટલે એ બોલી ઊઠી : “મારે કશું જોઈતું નથી. એ મારી બહેન નહિ, બા છે. એણે મને ઉછેરીને મોટી કરી છે. મને એનામાં વિશ્વાસ છે. ઘર ભલે એની પાસે જ રહે.” રડતી જાય ને બોલતી જાય.. મિલકતના ભાગલા મોટીની જુબાનીને આધારે જ પડી શકે તેવા હતા અને એણે તો આવી જુબાની આપી. એના રહેંસાતા રહેલા હૃદયની વેદના શબ્દોમાં મૂકવી શક્ય નથી. ન્યાયાધીશનો ચુકાદો નાથીબાની તરફેણમાં આવ્યો. પણ તે પછીયે એણે સતત કહે રાખ્યું કે બધુંયે તમારું છે ને જોઈએ તો અત્યારથી રહેવા આવી જાઓ.

એ શી રીતે બન્યું તે હું જાણતો નથી પણ પછી મેળ થઈ ગયો તે એટલે સુધી કે મને ભણવા માટે નાથીબા પાસે રાખવામાં આવેલો. મારા પિતાને જલોદરના ઓપરેશન માટે આણંદની હોસ્પિટલમાં લાંબો વખત રહેવું પડ્યું ત્યારે અમને સંભાળવા મોટી ઉમરેઠમાં રહેલી ને પિતાજીની ખડે પગે ચાકરી આણંદ રહીને નાથીબાએ કરેલી. એમના છેલ્લા દિવસોમાં પણ નાથીબા એમની નજર આગળથી અળગાં થાય એ એમનાથી વેઠાતું નહિ.

મરતી વખતે પિતાજીએ મોટીની અને અમો ભાંડરડાંની સોંપણી નાથીબાને કરી તે ઘટના બહુ સૂચક છે, કેમ કે મારાં દાદા-દાદી અને કાકાઓ હયાત હતાં. પિતાજીએ મોટીને ભરોસો આપ્યો હતો કે પોતે એટલું મૂકી જાય છે કે જેના વ્યાજમાંથી ખાવાપીવાનું મળી રહેશે. પણ એમનો સ્વર્ગવાસ થતાં એ રકમ ક્યાં અદૃશ્ય થઈ ગઈ એ જાણવા ન મળ્યું. દર મહિને અંગ્રેજી શાળાની અઠી રૂપિયાની ફી મેળવવા માટે કાળો કકળાટ થતો. ત્યારે નાથીબા દાદાને વઢીને મને ફી અપાવતાં.

પિતાજીના અવસાન પછી એક વર્ષ સુધી વિધવા તરીકે મોટીએ ખૂણો પાળવાનો હતો. રોજ સવારે લોક જાગ્યું હોય તે પહેલાં ઊઠીને, એ મને ઉઠાડતી. એક દેગડો મારા હાથમાં પકડાવતી અને બેડું, માથે ગાગર અને ત્રીજો કેડમાં ઘડો અને લાંબું દોરડું – એટલું લઈને માઈલેક છેટે આવેલા મીઠા પાણીના કૂવે પાણી ભરવા એ મને લઈને જતી. ઉમરેઠ ગામના કૂવા કહેવત પ્રમાણે ઘણા ઊંડા હતા અને મોંસૂઝણું થાય તે પહેલાં તો પાણી ભરીને અમે પાછાં આવતાં. મોટી સાથે મારે આ રીતે અબોલ સમજદારીનો સંબંધ બંધાયો.

એક દિવસે ઘરમાં ખાવાનું બિલકુલ મળે નહિ. ખૂણો ખાળવાનો એટલે મહેનત મજૂરી કરીને કમાવાનું મોટીને માટે શક્ય ન હતું. ઘણી કાકલૂદીને અંતે દાદાના ઘરમાંથી મણેક કોદરા આવ્યા. મોટીએ તે ખાંડીને તેમાંથી કોદરી રાંધી. પિતાજીને જલોદરનો વ્યાધિ હતો એટલે પાછલા દિવસોમાં એમને ભોજનમાં કોદરી અને મગનું પાણી આપવામાં આવતાં.

આ કારણે અમારે સૌને રોજ કોદરી અને મગ ખાવાનાં રહેતાં. એટલે જ્યારે મોટીએ કોદરી રાંધી ત્યારે મેં ઘણા ધમપછાડા કર્યાં. આંસુભરી આંખે રડતાં રડતાં એણે મને આટલું જ કહ્યું : ‘તું પણ મને પજવીશ? જાણતો નથી કેવા દહાડા આવ્યા છે?’ હું તરત શાંત થઈ ગયો અને તે દિવસે જાણે મારી ઉંમરમાં બીજાં દસ વર્ષ ઉમેરાયાં હોય એવો ગંભીર અને શાણો થઈ ગયો. રમવામાંથી પણ મારો રસ ઊઠી ગયો. મોટીને તેના હરેક કામમાં મદદ કરવી એને જાણે કે મારો ધર્મ સમજવા લાગ્યો.

પિતાજીના અવસાન પછી અઢી-ત્રણ વર્ષે નાથીબા પણ બે-બે લાંબી માંદગી ભોગવીને સ્વર્ગે સિધાવી. એની બીમારી દરમિયાન મોટીએ એની ખડે પગે ચાકરી કરી અને વરસેક સુધી અમે મોસાળમાં જ રહ્યાં. નાથીબા જતાં મોટીને એનું એકમાત્ર આશ્રયસ્થાન ગુમાવવાનું આવ્યું, પણ એ હિંમત હારી નહિ. વહેલી સવારે એ ઘંટીએ દળતી, પછી પાણી ભરવા જતી. રસોઈની તૈયારી કરીને એ દાળની ખળીએથી આણેલી દાળ વીણતી, સાંજે વીણેલી દાળ આપી આવતી અને એની ચાર આના મજૂરી મળતી. એ અમારી રોજની આવક. કુટુંબમાં યજમાનવૃત્તિ હતી તેમાંથી ક્યારેક સીધું મળતું, ક્યારેક દાન-દક્ષિણા મળતાં. મોટો થયો તેમ હું પણ કર્મકાંડ શીખતો રહ્યો અને એ રીતે નાની કમાણીનું એક નવું દ્વાર ખૂલ્યું પણ આકાશવૃત્તિ પર નભવા જેવું હતું.

મોટી દાળ વીણતી કે અમુક મોસમમાં પડિયા-પતરાળાં સીવતી ત્યારે અમે પાંદડાંની કલ્લી કરવા લાગતાં અથવા રજાઓના દિવસોમાં હું વાર્તાની ચોપડીઓ વાંચી સંભળાવતો. પગ વાળીને તો એ બેસતી જ નહિ. આખો દિવસ મધમાખીની જેમ એ કામ જ કર્યા કરતી. અમે હવે એને ‘બા’ કહેવા લાગ્યાં હતાં. અંગ્રેજી ત્રીજા ધોરણમાં હું ત્રણે વર્ગોમાં પહેલો આવ્યો એટલે મને ફી-જોગી શિષ્યવૃત્તિ મળવા માંડી એથી પણ થોડી આસાએશ થઈ.

મને તેરમું ચાલતું હશે ત્યારે અમારા ગામમાં દીવાસળીનું એક કારખાનું શરૂ થયું. કારખાનાના માલિકે જાપાન પાસેથી પ્રેરણા લઈને દીવાસળીને ગૃહઉદ્યોગ તરીકે પ્રચારમાં આણવાની પહેલ કરી. એટલે કે દીવાસળીનું ખાલી બાકસ લોકો પોતાને ઘેર તૈયાર કરે માટે ચીપો અને કાગળ તેમ જ લેબલ અને મેંદો કારખાનું પૂરું પાડે અને આવાં એક હજાર ખોખાં તૈયાર થાય ત્યારે બાર આનાની મજૂરી મળે. એક દિવસ હું આ શીખી આવ્યો અને મેંદો અને ચીપો લઈને ઘેર આવ્યો. મેંદામાં પાણી નાખીને ઉકાળીને લાહી બનાવવાની હતી. બ્રાહ્મણના ઘરમાં એ તો એઠવાડ થયો કહેવાય. દાદા-દાદી, કાકા બધાં ધૂણી ઊઠ્યાં. મોટીને પણ આ ગમ્યું નહિ પણ હું મક્કમ રહ્યો અને મારી નાની બહેનની મદદથી મેં દીવાસળીનાં ખોખાં બનાવવાનું શરૂ કર્યું. દાળ વીણવા કરતાં આમાં મહેનતાણું વધારે મળે છે એ સમજાયા પછી તેમ જ જાતમહેનતના કોઈ પણ કામમાં શરમાવાની જરૂર નથી એવા મારા નિત્યના આગ્રહથી મોટીનો વિરોધ તો શાંત થઈ ગયો જ પણ એનો સહકાર પણ મળવા માંડ્યો. અમારું આખું કુટુંબ સાંજ પડ્યે એક હજાર ખોખાં તૈયાર કરતું થઈ ગયું. રોજના બાર આના સોંઘવારીના તે યુગમાં અમને શ્રીમંતાઈનો અનુભવ કરાવવા લાગ્યા. આ રીતે પણ મોટીનું અને મારું સખ્ય વધ્યું.

પણ મને પંદરમું બેસવાની તૈયારી હશે ત્યારે મેં એને બે આઘાત આપ્યા. એક તે દક્ષિણા લેવા માટે હાથ ધરવો એ ભીખ માગવા બરાબર છે એમ જણાવીને મેં યજમાનવૃત્તિ છોડી દેવાનું જાહેર કર્યું, જેને લીધે આવકનું એક નાનું દ્વાર બંધ થયાનો આંચકો મોટીએ અનુભવ્યો.

તે વરસની ઉનાળાની રજાઓમાં મારે અમદાવાદ જવાનું થયેલું ત્યારે મારા કાકાના એક સંબંધીએ અમદાવાદ અચરતલાલ ગિરધરલાલ છાત્રાલયની મને ભાળ આપી અને સમજાવ્યું કે જો હું ત્યાં દાખલ થાઉં તો બી.એ. સુધી ભણવાનો મારો પ્રશ્ન ઉકલી જાય. એ મને છાત્રાલયમાં લઈ ગયા. પ્રવેશપત્ર ભરાવ્યું અને અમે ત્યાં એ આપી દીધું. એ સંબંધીએ પોતાની થોડીક વગ પણ વાપરી હશે પણ શાળાઓ ખૂલવાનો સમય થતાં છાત્રાલયમાં મને પ્રવેશ મળ્યાનો પત્ર આવી રહ્યો. ત્યાં સુધી આ વાત મેં મોટીને કરેલી નહીં પણ પત્ર આવ્યો એટલે મેં કરી. એના પર વજાઘાત થયો. અંગ્રેજી શાળાની શિષ્યવૃત્તિ ગુમાવવી, ઘર આંગણે રહેવાનું ટાળવું અને કુટુંબને થતા આર્થિક ટેકામાંથી મારા સહકારની બાદબાકી કરવી – આ બધાં કરતાં વિશેષ હું એનાથી દૂર જઈને રહીશ એ જ એને વસમું લાગતું હતું. હું જ એની ટેકણલાકડી હતો, ભર્યા સંસારમાં હું જ એને સમજનાર હતો, મા-દીકરા કરતાંયે વિશેષ અમે મિત્રો બની ગયાં હતાં. સંબંધની આ ભૂમિકા પર આફત તોળાઈ રહી હતી. એણે આ સામે એવડો મોટો ઉપાડો લીધો કે અમદાવાદ પહોંચવા માટે મેં કશું કઠ્ઠાકારવ્યા વિના ઘર છોડી દીધું. ભાગી ગયો એમ કહું તોપણ ચાલે. અમદાવાદ પહોંચીને મેં એને વિસ્તારથી કાગળ લખીને સમજાવ્યું કે, જો હું ભણીગણીને આગળ વધીશ તો, મારાં ભાઈઓ અને બહેન પણ ભણી શકશે, આગળ વધશે અને આખું કુટુંબ સુખી થશે. પણ એનો રોષ એવડો ભારે હતો કે મને કોઈ જવાબ જ મળ્યો નહિ. ચારેક મહિના પછી અમદાવાદમાં મને સખત તાવ આવ્યો અને હું ‘બા’ને ઝંખવા લાગ્યો. કોઈ મિત્રે મારી બીમારીના ખબર એને પહોંચાડ્યા હશે કે ગમે તેમ પણ રઘવાઈ રઘવાઈ એ અમદાવાદ આવી પહોંચી. અમારું સમાધાન થઈ ગયું. પછી તો ક્યારે રજાઓ પડે ને ક્યારે હું ઘેર આવું એની રાહ જોવાની કુટુંબને ટેવ પડી.

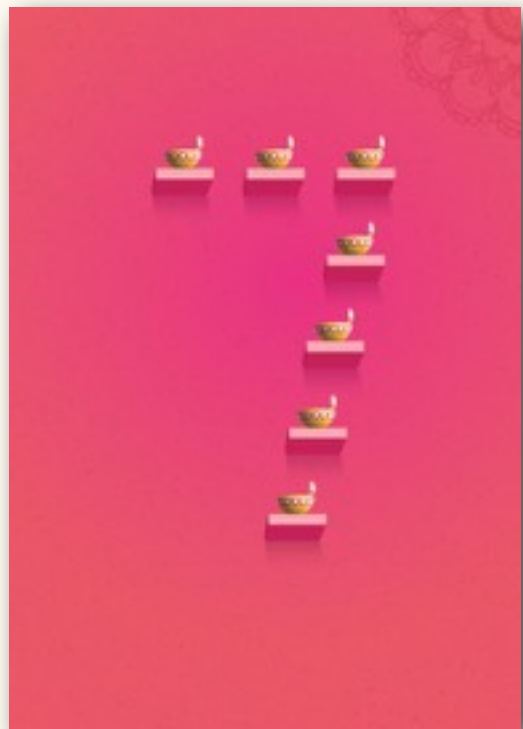
રજાઓમાં હું ઘેર આવતો, ત્યારે ઘરમાં ઓચ્છવનું વાતાવરણ જામતું. હું ભારે ધમાલિયો. ગામનાં કામો ઊભાં કરતો, ઘેર મિત્રોને નોતરતો, સ્વ. પરીક્ષિતલાલ મજમુદારે સોંપેલા એક સર્વેક્ષણ માટે હરિજનવાસમાં જઈને પણ કામ કરેલું અને ગામલોકોની ભારે ટીકા વહોરેલી પણ બાએ કદી પણ મને રોક્યો કે ટોક્યો નથી. મારા મિત્રોમાં સુધ્ધાં એ ભળી જતી અને તેમની સરભરા પણ કરતી. જ્યારે મારી બહેનને છોકરાઓની અંગ્રેજી શાળામાં ભણવા મૂકી ત્યારે તો ગામ આખું હેલારે ચડેલું. પણ હું મક્કમ રહી શક્યો તેની પાછળ બાનો અમે સૌ ભણીએ એનો ઉત્સાહ હતો. એ જ પ્રમાણે જ્યારે મારી બહેને જૈન વણિક જ્ઞાતિના મારા મિત્ર સાથે લગ્ન કરવાનું નક્કી કર્યું ત્યારે બાની રૂઢિચુસ્તતાને ઘણો ભારે આઘાત પહોંચવાનો હતો એવો અમારો સૌનો ખ્યાલ હતો તેથી રાખી શકાય ત્યાં સુધી એ વાત એનાથી છાની રાખેલી. અને એણે એ જાણી ત્યાર પછી એની સાથે ધીરજથી ચર્ચાઓ કરવી પડેલી. પણ આનંદની વાત એ છે કે આંતરજાતીય લગ્નના સમારંભમાં એણે હાજરી સુધ્ધાં આપી અને આખો લગ્નવિધિ સોલ્લાસ માણ્યો. મારા એક

મિત્ર કિશોરચંદ્ર દેસાઈ જ્યારે સુરતમાં હું નોકરી કરતો હતો અને સાથે ભણતો હતો તે દિવસોમાં બાની સાથે લહેરથી વાતો કરતા. એક દિવસ બંને વચ્ચેનો વિવાદ વધી ગયો ત્યારે કિશોરચંદ્રે કહ્યું કે, ‘તમે જાણો છો કે હું ગ્રેજ્યુએટ છું.’ બાએ રોકડો જવાબ આપ્યો, ‘તમે જાણો છો કે હું ગ્રેજ્યુએટની મા છું!’ કિશોરચંદ્ર હસી પડ્યા. એ હંમેશાં કહેતા કે, ‘પરસનમાસી ફોરવર્ડ છે.’ એટલી બધી ફોરવર્ડ કે હરિજન વિદ્યાર્થીઓ સાથે પણ એ પ્રેમથી હળતીભળતી. દિવાળીબહેન કરીને મારી એક કોલેજની હરિજન વિદ્યાર્થિનીને તો એ દીકરી સમાન ગણતી.

બાનો સાહિત્યપ્રેમ ભારે હતો. ઉલ્લાસથી એ ભજનો ગાતી. સ્વ. રામનારાયણના પરિચયમાં આવ્યા પછી તેઓ જ્યારે જ્યારે મારા ઘેર આવે ત્યારે બા પાસે ગવરાવતા. જૂના પરંપરાગત ઢાળો બાના ગળામાં સચવાયેલા જોઈને એ પ્રસન્ન થતા.

એને સુખના દિવસો જોવાના આવ્યા અને લીલીવાડી જોઈને એનું હૃદય સંતૃપ્તિ અનુભવી રહ્યું. સંતાનોનાં સંતાનોને ઉછેરવાનો અને એમના હૃદયમાં સંસ્કાર રસ સીંચવાનો એને લહાવો મળ્યો પણ આયુષ્યના લગભગ અંત સુધી પોતાનાં બધાં જ કામ એણે જાતે જ કર્યાં. એનાં સાચવણ, સફાઈ અને સ્વાશ્રય એ કુટુંબને માટે નમૂનારૂપ બની ગયાં. છોંતેર વર્ષની વયે એની જીવનલીલા સંકેલાઈ તે પૂર્વે એને એક વસવસો હતો કે છોકરાઓ નાસ્તિક છે. એટલે મારી ઉત્તરક્રિયા નહિ કરે. એટલે જીવતક્રિયા કરાવવાનો એણે પ્રસ્તાવ મૂક્યો. અમે કહ્યું કે, ‘તને અમારામાં વિશ્વાસ ન હોય તો તું ભલે જીવતક્રિયા કરાવે પણ અમે તારી ઉત્તરક્રિયા કરીશું.’ એણે વિશ્વાસ રાખ્યો અને અમે પણ વચન પાળ્યું, એની છેલ્લી ઇચ્છા પરિપૂર્ણ કરવા.

(માતૃવંદના)

Bust of Nefertiti, 1345 BC

This portrait has been a symbol of feminine beauty since it was first unearthed in 1912 within the ruins of Amarna, the capital city built by the most controversial Pharaoh of Ancient Egyptian history: Akhenaten. It has resided in Berlin since before World War II, and is now considered a symbol of the city.

Photograph: Courtesy CC/Wiki Media/Philip Pikart

Michelangelo, David, 1501-1504

One of the most iconic works in all of art history, Michelangelo's David had its origins in a larger project to decorate the buttresses of Florence's great cathedral, the Duomo, with a group of figures taken from the Old Testament. The David was one, and was actually begun in 1464 by Agostino di Duccio. Over the next two years, Agostino managed to rough out part of the huge block of marble hewn from the famous quarry in Carrara before stopping in 1466. (No one knows why.) Another artist picked up the slack, but he, too, only worked on it briefly. The marble remained untouched for the next 25 years, until Michelangelo resumed carving it in 1501.

Photograph: Courtesy CC/Wiki Media/Livioandronico2013

પ્રવાસ

ભૃગુ-લેક - દીપક દોશી

મનાલીની અઠવાડિયાની જંગલ શિબિરમાં પ્રકૃતિનાં લગભગ બધાં સ્વરૂપનું દર્શન થયું. હિમાચ્છાદિત શિખરો પરથી આવતો ઠંડો પવન, બસમાંથી ઊતરતાંની સાથે હળવાં ફોરાં, વળી થોડી વારમાં તો આકાશ સાફ થઈ ગયું ને તડકો નીકળ્યો. એકાદ રાત્રે ધોધમાર વરસાદ અમારા તંબુની અંદર આવી ગયો. બીજે દિવસે સવારે આકાશમાંથી મોતી વરસ્યાં. ધોળાં ફૂલ જેવા કરા લીલાંછમ ઘાસ ઉપર પડીને ઊછળતા હોય ત્યારે બીજી કોઈ કલ્પના આવવી શક્ય નથી. તે જ દિવસે સાંજે સામેના પર્વત પાછળથી હળવે પગલે ધુમ્મસ આવતું જોયું. કલાકેક એણે અમને બધાને પોતાના પાશમાં લઈ લીધા. માંડ દસેક ફૂટ દૂરનું જોઈ શકાય. એક રાત અમારે તંબુમાં નહિ પણ જંગલમાં ખુલ્લા આકાશ નીચે વિતાવવાની હતી. ત્યાંના રહેવાસી ગાઈડ 'ચાયુ' સાથે અમારે દસેક કિ.મી. ચાલવાનું હતું. કેમ્પની નજીક જ એક જર્જરિત પુલ હતો. મોટા ભાગનાં લાકડાં ખવાઈ ગયાં હતાં અને વચ્ચે પાંસળી જેવી પોલાદની પટ્ટીઓ દેખાતી હતી. એકસાથે એકાદ-બે માણસ એના ઉપર ખૂબ સાવચેતીપૂર્વક ચાલી શકે. આસપાસ દેવદારનાં વૃક્ષો. નીચે નિનાદ કરતું ઝરણું, વચ્ચે વચ્ચે બરફના ગચ્છા, ગહન શાંતિ. સૌંદર્યનો એક છોડો ભયાનકને અડતો હશે?

સામે દેખાય છે તે પીર-પંજાલની રેંજ. મોટા ભાગે હિમથી છવાયેલી છે. બગીચામાં સવારે ચાલવા જવું કે દરિયાકિનારે લટાર મારવાની સરખામણી આવા ઉત્તુંગ પહાડોમાં ચાલવા સાથે ન થઈ શકે. વારે વારે ઊતરાણ અને ચઢાણ આવ્યા કરે. વચ્ચે વચ્ચે બરફ જેવાં ઠંડાગાર ઝરણાં ઓળંગવાનાં. એમાંય એકાદ દેવદાર આડું પડ્યું હોય તો એને ઠેકીને નહિ, ચઢીને બીજી બાજુ જઈ શકાય.

અમારો કેમ્પ કોઠીનો હતો. મનાલીથી ૧૦ કિ.મી. આગળ. કેમ્પની પાછળ જંગલ ખાતાની નમણી ઓફિસ હતી. જંગલમાં રોકવાનું હતું તે સ્થળ મોટે ભાગે વશિષ્ઠ તરફ હતું. 'ચાયુ' તો એક ઝાડના પોલામાં કોઈ સાધુની અદાથી ગોઠવાઈ ગયા. એમની ઝીણી નજર બધા ઉપર ફરી રહી હતી. કોણ શું કરે છે, કઈ રીતે કરે છે, પોતાને માટે કરે છે કે અન્યને માટે વગેરે. સાંજ પડી ગઈ હતી, ઠંડીનો ચમકારો વધ્યો હતો. તાપણું થયું. કોઈએ કવિતા વાંચી, પછી જોક ચાલ્યા, પછી અંતાક્ષરી શરૂ થઈ. ત્યાંનો ભરવાડ ઘેટાંને એકઠાં કરતો હતો. હાથમાંથી મુઠ્ઠી ભરીને ચારે તરફ ભૂકો વેરતો હતો. ઘેટાં ઝડપથી એ ચાટી જતાં હતાં. પૂછ્યું તો કહે, 'નમક હૈં'. અહીંના વાતાવરણમાં ઊન માટે મીઠું ખવડાવવું જરૂરી છે. રાત ઘેરાતી ગઈ એમ તાપણું પણ ઝાંખું થતું ગયું. અલપઝલપ કોઈ જાગતાનો અવાજ આવતો અને નીરવતા પોતાનું સામ્રાજ્ય ફેલાવતી. સ્લિપિંગ બેગમાં હોવા છતાં ઠંડી જકડી લેતી હતી. રાતે બારેક વાગે આંખ ખૂલી તો બરાબર માથે પૂર્ણ ચંદ્ર. બરફીલા શિખરો ચાંદનીમાં ઋષિનું માયાળુ સ્મિત વેરી રહ્યાં હતાં. ધવલ-શીતળ પ્રકાશમાં સૃષ્ટિ ભીંજાઈ ગઈ હતી. આખું વાતાવરણ કોઈ મધુમય આહ્વાદમાં ઊંડે ઊતરી ગયું હતું મંદ મંદ કોઈ ગેબી સુવાસ આવતી હતી અને ઓળખાય એ પહેલાં સરી જતી હતી. ચંદ્રને આ રીતે સન્મુખ

જોવાનું પહેલી વાર બન્યું. એની ઓળખ જન્મો પુરાણી લાગતી હતી. મારા કેટલા જન્મોનો એ સાક્ષી છે! સાથે મનમાં શબ્દ ઊગ્યો : ‘ચાંદામામા.’

એક દિવસ રિવર-કોસિંગ અને રોક-ક્લાઇમ્બિંગ થયું. પ્રકૃતિમાં સૌંદર્ય અને ભયાનકતા કેટલાં નજીક નજીક રહે છે! કવિ આને જ કણ સૌંદર્ય કહે છે ને. સોહામણી લાગતી બિયાસમાં જરા પગ ઝબોળો તો શીતળતાનો જાણે ડંખ લાગે. રોક-ક્લાઇમ્બિંગમાં શિલાઓને સ્વજનની જેમ આશ્લેષમાં લેવાનું થાય. કદાચ પથ્થરોને પણ એવું થતું હશે : ક્વોન્ટમ ફિઝિક્સમાં કાંઈ અશક્ય નથી.

પછીના દિવસે વહેલી સવારે ઊઠીને ગુલબાથી ભૃગુ સરોવર માટે આરોહણ કરવાનું હતું. ભૃગુલેક તરીકે ઓળખાતું આ સરોવર ગુલબાથી લગભગ ૬ કિ.મી. દૂર અને રોહતાંગ પાસથી પૂર્વ તરફ ૧૪,૨૦૦ ફૂટની ઊંચાઈએ આવેલું છે. ગુલબા સ્થળ રળિયામણું છે. ચઢાણ તરફ ધીમે ધીમે હિમ-ખાબોચિયાં આવવાની શરૂઆત થઈ. પગ મૂકતાં પગલી પડી જાય. બરફ ઉપર પડેલાં પીળાં પાંદડાં અને કચ્છાઈ ડાળી-ડાખળાં સોહામણાં લાગતાં હતાં. એની ભીતર હિમ પીગળવાને લીધે નીક આસમાની બની ગઈ હતી. નસોમાં લોહી વહે એમ એમાંથી ટીપું ટીપું પાણી ઘાસમાં ઝમી રહ્યું હતું. એટલો લયબદ્ધ આ ક્રમ હતો કે ભ્રમ થાય કે કોઈ સજીવ પ્રાણી રસ્તા વચ્ચે નથી પડ્યુંને! પછી તો કેડીની બન્ને તરફ બરફ આવતો ગયો. પીગળતા જતા બરફનાં શિલ્પો રચાતાં રહ્યાં. રોંદા જેવા જાદુગરે રચ્યાં હોય એવાં અથવા સ્થિર ધરતીના કેન્વાસ ઉપર પિકાસોએ રચેલ ગતિમય હિમનાં શિલ્પો. બચપણમાં ગોળાવાળો છીણતી વખતે બરફ જરાક નીચે પાડે તો જીવ બળતો. આટલા વિપુલ પ્રમાણમાં ચારે તરફ એના પુંજ જોઈ જીવ ઠરી ગયો. સીમ અને અસીમ બન્નેમાં દર્શન કેવું બદલાઈ જાય છે? ભૌગોલિકતા પણ જીવનનું પરિમાણ કેટલી હદે બદલી નાખે છે! પર્વત ઉપર એટલી ઊંચાઈએ ચાલતા હતા કે અમારી નીચેથી હેલિકોપ્ટર પસાર થતાં અમે જોયું. અહીંના ઘરોમાં વાહન પણ અગાસી ઉપર પાર્ક કર્યું હોય. શહેરોમાં આપણે પૂછીએ રૂમમાં એ.સી.ની સગવડ છે? અહીં પુણ્ય કે હીટરની વ્યવસ્થા છે?

ભૃગુના આરોહણ માટે જ્યાંથી ચઢવાનું હતું એ સ્થાન વળી થોડું નીચાણમાં હતું. નીચે ઊતરતાં સામે બાજુ અતિ વિશાળ બરફની દીવાલ દેખાઈ. આને ચઢવી કઈ રીતે? દશ્યરૂપે સોહામણો લાગતો બરફ વાસ્તવમાં ડરામણો હતો. ખાસ કરીને જૂનો બરફ કઠણ થઈ ગયો હોય. એવા કડક કઠણ બરફ ઉપર ચાલવું સૌથી વિકટ. સરકતી સપાટી ઉપર માંડ પગ સ્થિર કરો ત્યાં એક ડગલું ભરવું એ પણ ભગીરથ કાર્ય થઈ પડે. મારી સાથે ત્યારે દસેક વર્ષનો દીકરો ઈશાન પણ હતો. મારા સંતુલન કરતાં એના સંતુલનની ચિંતા વધુ ડરામણી લાગી.

હાથમાં ધારવાળો પથ્થર લીધો. સખત બરફમાં પગ ટેકવી શકાય એવા છેદ કર્યા. એક એક ડગલું આગળ વધ્યા. પર્વતારોહકો પાસે હોય એવી કોઈ બરછી તો હતી નહિ સાથે. ખીલા વગરના બૂટ પણ સાદા ‘બાટા’ના. અમારા દસેક જણનો કાફલો આવો લપસણો ઢાળ જોઈને ડઘાઈ ગયો હતો. આગળ વધવા સિવાય છૂટકો પણ નહોતો. ‘ચાયુ’ અને એમનો યુવા સાથી જીવન પણ હતા. એમણે ઘૈર્ય બંધાવ્યું. સધિયારો આખ્યો : ઠેઠ સુધી આવો બરફ નહિ મળે. આગળ ઉપર બરફ નરમ થતો જશે. માંડ સંતુલન ટકાવીને સૌએ આરોહણ શરૂ કર્યું. કેટલાકને જીવન અને ચાયુએ સહાય કરી. થોડે સુધી પહોંચ્યા ત્યાં અમારી ગ્રુપ-લીડર બિંદુ અચાનક બરફ ઉપરથી સરકી નીચે ઢાળ તરફ. એની ભયભીત ચીસે બધાને સ્તબ્ધ કરી

દીધા. શું કરવું? આગળ વધવું કે અહીંથી જ પાછા ફરી જવું? બિંદુનું શું થયું હશે? કથાઓએ ડુંગર દૂરથી રળિયામણા એ અમથું કહ્યું હશે!

ચાચુએ જાણે કંઈ બન્યું નથી એવી ઠંડાઈથી અમને ઉપર તરફ આગળ વધવા કહ્યું. પોતે બિંદુને શોધવા ગયા. આ દશ્યની છાપ બાકીના સભ્યોના ચહેરા પર બરફ પર બરછીના ચાસ જેવી હતી. સમજાયું જ નહિ પણ દેખાયું સુધ્ધાં કે ગમે ત્યારે તમે ભોં-ભેગા થઈ શકો છો. દરેક પગલે જોખમ છે. મૂળમાં રહેલા ભયને હવે દેખીતું બહાનું મળી ગયું. પાછળ પટકાવેલી રકસેક કરતાં હવે મન-મગજ ઉપર ભયનો ઓથાર વધી ગયો. બધાના પગ ઢીલા થવા માંડ્યા. ત્યાં નીચેથી ચાચુની બૂમ સંભળાઈ, ‘તુમ લોગ આગે ચલો, બિંદુ કો લેકર મેં આ રહા હૂં.’ ખરેખર થોડી વારે પાછળ જોયું તો બિંદુને લઈને ચાચુ ઉપર આવી રહ્યા હતા.

કપરું ચઢાણ વધુ સમય લેતું હતું. કલાક-દોઢ કલાકે તો હજી તળેટી કહી શકાય ત્યાં જ હતા. ચાચુ વારે વારે આકાશ તરફ જોઈને ઉતાવળ કરવાનું કહેતા હતા. ઉપર તરફ પથ્થર જેવો બરફ હવે ભીની રેત જેવો હતો. એના પરથી પણ લપસી પડતું હતું. લપસી ન પડાય એ રીતે પગને જરા ત્રાંસા રાખી બૂટની ધાર બરફમાં ઘુસાડવાની હતી. આવી ખોડ અહીં જરૂરી હતી. દરેક પગલે ફરી ફરી આ ક્રિયા આપણી હાલત કેટલી કફોડી કરે?

બેળે બેળે બધા આરોહણ કરતા ગયા. વચ્ચે વચ્ચે લપસી પડ્યા. આગળ વધતાં ઢાળ થોડો હળવો અને બરફ નરમ લાગવા માંડ્યો. સરકી પડ્યા તો બરફ સરસા ચંપાઈને ગલોલ્લવાળા હાથની આંગળીઓ બરફમાં ખૂંપાવી દીધી. ક્યારેક ક્યારેક મન આવું, આટલું જોખમ ખેડવાનું કારણ માંગતું હતું, મારી પાસે જવાબ નહોતો.

અઢળક બરફ અને બરફ ઉપર આરોહણ કરવાની ગમતીલી કલ્પના કપરા વાસ્તવ સામે ટકી શકે એમ નહોતી. ટી.વી.માં અનેક વાર પર્વતારોહકોને ધીમે ધીમે આરોહણ કરતાં જોયા છે. ત્યારે મનમાં થતું કે કેમ આટલા ધીમા ચાલે છે? આજે એનો જવાબ મળી ગયો. બરફ ઉપર ચાલવું જોખમી છે. ચાલવું તો ઠીક, ચઢવું તો એથીય કષ્ટસાધ્ય છે. કોઈ સાધનસામગ્રી વગર ગયા હો તો જોખમ અનેકગણું. નસીબ આડું ઊતર્યું ને જો સરક્યા તો ગરક્યા – બરફ સીધા કોઈ ખીણમાં ઉતારી દે. એમાં હાડકાંનોય કદાચ પત્તો ન લાગે. વળી ઉપર તરફ વાતાવરણમાં ઓક્સિજનનું પ્રમાણ ઘટતું જાય. એટલે શ્વાસોચ્છ્વાસ ભારે બનતો જાય. એટલું જ નહિ ઓક્સિજનની અછત વિચારોમાં પણ ખળભળાટ મચાવી દે. માનસિકતામાં એટલો બધો ફેરફાર આવે કે કંઈ ક્ષણે વ્યક્તિ કેવો પ્રતિભાવ આપશે એ કળવું મુશ્કેલ.

ત્રણેક કલાકના ચઢાણ બાદ શ્યામ શિલાઓ દેખાઈ. સફેદ બરફ વચ્ચે આ શ્યામ શિલાઓ અજાટ દરિયા વચ્ચે કોઈક સોહામણા ટાપુ જેવી લાગી. અહીં જરાક આરામ કરવો જરૂરી હતો. પણ ચાચુએ ફરી વાદળાં તરફ જોઈને કહ્યું કે આપણે ખૂબ મોડા છીએ. જો આ ગતિ રહેશે તો ઉપર પહોંચવું અને વળી પાછું આવવું અશક્ય. મોટા ભાગના લગભગ હિમ્મત હારી ગયા હતા. એમણે નક્કી કર્યું કે જેણે ઉપર સુધી જવું હોય તે જાય, બાકીના અહીં રહીને એમની રાહ જુએ, કેમ કે ચાચુ અને જીવન વગર એકલા પાછા વળવું પણ શક્ય ન હતું. બાકીના સભ્યો સાથે મેં ઇશાનને ત્યાં રોક્યો. જૂથમાંથી માત્ર બે સભ્યો આગળ વધવાના હતા. હું અને બીજા એક ડૉક્ટર ભાઈ. ડૉક્ટરની સ્ફૂર્તિ આશ્ચર્યજનક હતી. આ માણસ જાણે પહાડી હોય એટલી સરળતાથી કોઈના માર્ગદર્શન વગર સૌથી આગળ આગળ ધપી રહ્યા હતા. મેં પ્રશંસાથી ચાચુને કહ્યું, ‘આ ડૉક્ટરસાહેબનો સ્ટેમિના ગજબનો કહેવાય.’ ચાચુએ એની તરફ

જોયું. નિઃસ્પૃહભાવે કહ્યું, ‘પર્વતો પર ક્યારેય કોઈ વિશે અભિપ્રાય આપી શકાય નહિ. અહીંના વાતાવરણની જેમ વ્યક્તિ પણ ક્ષણે ક્ષણે બદલાય છે. અહીં તમારાં બાવડાં નહિ, તમારો સંકલ્પ મહત્ત્વનો હોય છે. અમારા જેવા જાણકારો પણ થાપ ખાઈ જાય તો પછી બીજાની ક્યાં વાત?’

ચાચુ પ્રેમાળ અને ભલા હતા. મારી પ્રશંસાની સામે એમણે જે ટિપ્પણી કરી તે સમજાઈ નહિ. મને થયું કદાચ ડોક્ટરસાહેબની બેફિકરાઈ જોઈ એમનો પોતાનો અહમ્ ઘવાયો હશે.

આગળ વધતાં બરફ ખરેખર વધુ નરમ થતો જતો હતો. પહેલાં જેમાં જરાક જોર કરીને બૂટની ધાર ખોસવી પડતી હતી ત્યાં હવે પગ મૂકો તો ખાડો પડી જતો. જોકે કોઈક કોઈક ઢોળાવ ઉપર હજી જોખમ આવતું. મેં નક્કી કર્યું કે ચાચુના પગલામાં પગલું મેળવીને ચાલ્યા કરવું. એમના પગલે પગલે આગળ વધતો ગયો. બીજા દોઢ-બે કલાક થયા છતાં હજી ભૃગુ સુધી પહોંચ્યા નહોતા. શ્રમને લીધે શરીર જાણે હમણાં બરફ રેત જેમ ભૂકો થઈ જશે એવું લાગતું હતું. ચાચુની અનુભવી નજરે સંકેત કર્યો ઉતાવળ કરવી પડશે. કદાચ બરફ પડે. વળી, નીચે પેલા બધા આપણી રાહ જોઈને બેઠા છે. મેં એમને નરમાશથી કહ્યું, ‘ચાચુ, જો તમને લાગતું હોય કે આગળનું ચઢાણ મારે માટે કપરું છે તો જવા દો મને અહીંથી પાછા ફરવામાં કોઈ વાંધો નથી.’ ચાચુએ મારી આંખમાં આંખ માંડી કહ્યું, ‘નહિ, નહિ તુમ કો તો આખિર તક જાના હી હૈ.’

હું વગર વિચાર્યો માત્ર એમની પાછળ દોરાતો ગયો. એટલામાં એક કપરા ચઢાણ પર ડોક્ટરને સ્થિર ઊભેલા જોયા. એમનો ચહેરો આકળવિકળ હતો. જાણે બરફની નીચે કોઈએ એમનો પગ ધરાર પકડી રાખ્યો હોય એવું લાગતું હતું. નવાઈની વાત હતી, રમત રમતમાં સડસડાટ ચઢતા ડોક્ટરને અચાનક શું થઈ ગયું? મેં ચાચુ સામે નજર કરી. સાચુ સમજાવતા ગયા, ‘જોયું, મેં કહ્યું હતું ને અહીં બળ ગણનામાં નથી. તમારો અભિગમ તમને લક્ષ સુધી લઈ જાય છે!’ મનોમન મેં એમને સલામ કરી.

પેલા ડોક્ટર ભાઈને અચાનક કોઈ માનસિક બ્લોક આવી ગયો હતો. એમને ભય બેસી ગયો કે હું અહીંથી પગ ઉપાડીશ તો નીચે ગરકી જઈશ. એણે રીતસરની બૂમ પાડીને ચાચુને કાકલૂદી કરી, ‘મુજે યહાં સે નિકાલો.’ ખરેખર તો આનાથી વધુ ભયાનક ઢાળ એમણે ઓળંગી લીધા હતા. ચાચુએ થોડી વાર સ્થિર નજરે એની તરફ જોયા કર્યું. પછી જીવનને કહ્યું, ‘હું દોશીને ઉપર લઈ જાઉં છું, તું એને સાચવીને લઈ આવ.’

આરોહણમાં પાંચેક કલાક વીતી ગયા હતા, છતાં ભૃગુ ઢૂંકડું નથી. એક શિખર ઓળંગીએ ત્યાં બીજું ઊભું જ હોય. હતોત્સાહ ન ફરી વળે એટલે વિચારવાનું બંધ કરી દીધું હતું. ચાવી દીધા યંત્રની જેમ એક પછી એક ડગલું ભરાતું જતું હતું. પગ બરફમાં ઘૂસી જતા હતા. ફરી એને બહાર કાઢતો જતો હતો. મોજાંમાં ઘૂસી જતી બરફની કરચો ચામડી દઝાડતી હતી. ક્યારેક વાદળાં વચ્ચેથી સૂર્ય ચમકી જતો. ગોગલ્સ હોવા છતાં આંખો અંજાઈ જતી હતી. થોડી વારે સૂર્યની આડે વાદળ છવાયાં. બરફના કરા પડવાના શરૂ થયા. દૃશ્ય ખૂબ મનભાવન સુંદર હતું, પણ થાકને લીધે આનંદ પર વાદળાં છવાઈ જતાં હતાં.

મારા શ્વાસોચ્છ્વાસ ઝેંજિનની જેમ ચાલતા હતા અથવા ધમણની જેમ. ચાલ અને શ્વાસ બન્ને અવાજ એકબીજાને આંબવાની પેરવીમાં હતા. નાકમાંથી પાણી નીતરતું હતું. આંખોમાં

ભીનાશ વાગતી હતી. ફરી એક ભારે ચઢાણ આવ્યું. મારી રકસેક ચાચુએ ઊંચકી લીધી. પંદર-વીસ મિનિટના ચઢાણ બાદ ચાચુએ પાછું વળીને મને સ્મિત આપ્યું.

સરોવર જેવું અહીં કોઈ પાણી દેખાયું નહિ. હા, ઉપરના આ ગોળાકાર ભાગમાં બરફનો ભાગ કાંઈક જુદો હતો. ભીતર ક્યાંક પાણી હશે? કહેવાય છે કે ભૃગુ ઋષિએ અહીં વર્ષોની તપસ્યા કરી છે, એટલે અંદર પાણીનો ઝરો યથાવત્ છે. સામે શિવજીનું ત્રિશૂળ હતું. બરફમાં દટાયેલું. માત્ર એનાં ત્રણ ફણાં જ ઉપર દેખાતાં હતાં. કોઈ શ્રદ્ધાળુએ લાલ કપડું વીંટાળ્યું હતું. ધવલ બરફ, શ્યામ ત્રિશૂળ ને ઉપર લાલચટક કપડું : આ તો સાક્ષાત્ શિવ. હું એની સામે ઢગલો થઈ ગયો. ઠેઠ સુધી પહોંચીશ તો ભગવાનને કંઈક શ્રીફળ જેવું ચઢાવીશ એવું માન્યું હતું. મેં ચાચુને ચઢાવવાની રકમ સોંપીને કહ્યું, ‘કોઈ ઠીક લાગે એવા સારા કામમાં વાપરજો.’ એક પળ એ મારી સામું તાકી રહ્યા, બીજી ક્ષણે એમણે મારી શ્રદ્ધાનો સ્વીકાર કરી લીધો.

ચોતરફ હિમશિખરો વચ્ચે આ ભૃગુશૃંગ જાણે આભમાં તરતું હતું. આસપાસ ફેલાયેલો ધવલ શુભ્ર હિમપુંજ મારા અહંકારને ઓગાળી રહ્યો હતો. કોશેટોમાં પુરાયેલો ‘હું’ આજે જાણે કનકરંગી, સ્વરૂપવાન પતંગિયામાં રૂપાંતરિત થયો હતો.

[સાહચર્ય વાર્ષિકી ૨૦૧૭]

આમ કેં પલળવું – રાજેન્દ્ર પટેલ

આમ કેં પલળવું તો નહોતું જ
 પણ ઘણીવાર ના પલળવું
 ક્યાં આપણા હાથમાં હોય છે
 વ્હાલના બે બોલ જેવું!
 અને સમય જતાં એય સમજાયું
 કોઈ કોઈવાર સ્થળકાળના વરસાદથી નહિ
 અંદરની ભરતીથી પણ પલળવી જવાય છે.
 એ તો ઠીક, ક્યારેક
 વરસાદ ખાબક્યો હોય ઉપરવાસમાં
 ને કંઈ માઈલો દૂર એની વાછટથી જ
 લથપથ થઈ જવાય છે,
 પૂર્વજોની વાણીની જેમ.
 કોણ જાણે કેમ
 આજકાલ તો ઉછીની ભાષાથી જીવતાં લોકો વચ્ચે,
 બેએક પ્રતીતિના શબ્દોથી પણ
 મૂળસોત ભીંજાઈ જવાય છે.
 ખરેખર કદી ના પલળવાનું પણ લીધું હતું,
 આભ થવું
 વાદળ બનવું
 શબ્દ બનવું,
 ક્યાં કોઈના હાથની વાત છે?
 શું થાય –
 છતાં પલળી જવાય છે!
 ક્યારેક અનાયાસ, મનમાં ધરબાઈ રહેલા
 કોઈક શબ્દના રણકારથી!

વિનોદિકા – મધુસૂદન ઢાંકી

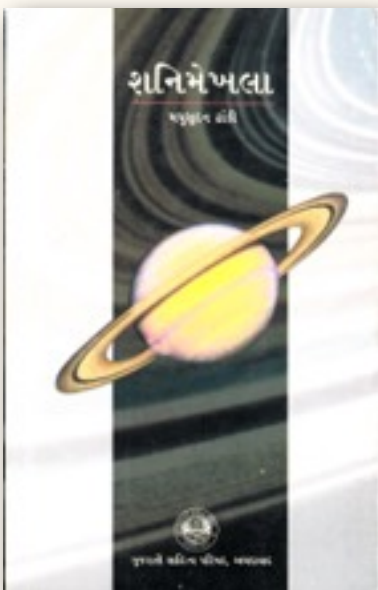
મધુસૂદન ઢાંકી (૩૧.૭.૧૯૨૭–૨૭.૭.૨૦૧૬) ઘણા વિષયોના તદ્દવિદ હતા – શિલ્પ-સ્થાપત્ય-વિદ્યા, પ્રાચીન-મધ્યકાલીન આગમ સાહિત્ય, નિગ્રંથદર્શન, સંગીતનાં ઇતિહાસ અને વિવેચન તથા ઉદ્યાનવિદ્યા.

ઢાંકીસાહેબ સાહિત્ય અને વિદ્યાના ક્ષેત્રમાં પ્રિય અને આદરણીય એવા રસિક વિદ્વાન અને વિનોદ-ગોષ્ઠિપ્રિય વ્યક્તિ હતા. ‘શનિમેખલા’માં એમનાં સંસ્મરણાત્મક નિબંધ-લેખનો છે. ‘તામ્રશાસન’ વાર્તાસંગ્રહ છે.

બનારસમાં પાર્શ્વનાથ વિદ્યાશ્રમમાં કોઈ મોટો કાર્યક્રમ હતો. મારી પાછળની હરોળમાં બેઠેલા પ્રાકૃતભાષાના વિદ્વાન ‘વજ્રજાલગ્ગ’ના સંપાદક, પં. વાસુદેવ પાઠક સાથે હું પાછળ વળી વાત કરતો હતો, તેવામાં મારી નજર એમની બાજુમાં બેઠેલા વિદ્વાન તરફ ગઈ. અપરિચિત લાગ્યા. મેં પૂછ્યું: ‘આપકા શુભ નામ?’ એમણે તત્ત્વવેત્તાની છટાથી ઉત્તર આપેલો : ‘જી, લોગ મુઝે દેવકીનંદન ત્રિપાઠી કહતે હૈં.’ ‘મુઝે લોકોક્તિ મેં શ્રદ્ધા નહીં હૈ. આપ અપને કો ક્યા કહતે હૈં?’ વિદ્વાન મારી સાથે વાંકું મોઢું કરી તાકી રહ્યા. સંવાદ સાંભળી રહેલા પં. પાઠક અને એ પંક્તિમાં બાજુમાં બેઠેલા સજ્જનો મરકી રહ્યા.

સોળેક વર્ષ પૂર્વે ઉપર્યુક્ત પાર્શ્વનાથ વિદ્યાશ્રમમાં ‘પ્રાકૃત ભાષા ઔર જૈન દર્શન’ વિષય પર રાષ્ટ્રીય પરિસંવાદ યોજાયેલો. સારાયે દેશમાંથી એ વિષયોના વિદ્વાનો ઊમટી પડેલા. જૈન સંઘના મોવડીઓ, મુખિયાઓ પણ આવેલા. છેલ્લી બેઠક નિયામક ડૉ. સાગરમલ જૈનને ઘેર, એના મોટા ખંડમાં રાખેલી. પૂર્વ તરફની ભીંતને અડીને નજીક નજીક બે ગાદીઓ પાથરેલી, ને સામે મોટી જાડી જાજમ બિછાવેલી : જમણી બાજુ ગાદી પર એક તરફ નિયામક સાગરમલ જૈન, પં. દલસુખભાઈ માલવણિયા, ડૉ. ઉમાકાંત શાહ વગેરે બેઠા હતા અને આ કોરની ગાદી પર જે ત્રણ લોકો બેઠા હતા તેમાંથી બેને મુંબઈ અને દિલ્હી હવાઈ જહાજ દ્વારા જવાનું હતું તેથી રવાના થઈ ગયેલા અને હું એકલો જ રહ્યો હતો. સામે જાજમ પર બીજા ઘણા વિદ્વાનો – ડૉ. ભાગચંદ્ર જૈન, ડૉ. વિલાસ સંઘવે—આદિ બેઠા હતા. દૂર, ખંડના કાટખૂણે રહેલાં extensionમાં, બે સાધ્વીજી મહારાજ પાટ ઉપર બિરાજમાન હતાં. એવામાં દિલ્હીથી આવેલા વક્તા શ્રી શાંતિલાલ શાહે—જો કે પ્રાસંગિક નહોતું તોયે—માલવણિયાજીની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું : ‘જબ આપ કો રાષ્ટ્રપતિ-પુરસ્કાર મિલા તો આપને

ફરમાયા : ‘યદી મેરી જગહ યહ પુરસ્કાર કિસી યુવાન વિદ્વાન કો દિયા હોતા તો કિતના અચ્છા હોતા!’ મારાથી રહેવાયું નહીં. એક સુરસુરિયુ ફેંકી દીધું : ‘ઇસકા માયના યહ હુઆ કિ દેનેમેં બ...હુ...ત દેરી હો ગઈ હૈ!’ ગાદી પર જમણી કોર બેઠેલા વિદ્વાનો તો સડક થઈ મારી સામે આછા ઠપકાની નજરે જોઈ રહ્યા. હું સ્મિતભર્યા હોઠોને દબાવી છત તરફ તાકી રહ્યો. જાજામ પર બેઠેલા વિદ્વાનો મુક્ત હાસ્ય સાથે ઊછળી ઊછળીને તાળીઓ બજાવી રહ્યા. લાંબા ગડગડાટ પછી એક પળ શાંતિ છવાઈ. મેં શ્રોતાઓની સામે જોયું. જૂનાં નાટકોમાં જેમ ‘વન્સ મોર’ પડતો તેમ ફરીને પહેલેથીયે વિશેષ જોરદાર તાળીઓ અને હાસ્યનાં મોજાંઓ ઊછળવા લાગ્યાં. દૂર બેઠેલાં સાધ્વીજીઓએ પણ પોતાની મર્યાદા એક કોર રાખી, હાસ્યને દબાવવું છોડી, મારી તરફ જરાક હાથ લંબાવી ‘અરે આ શું કહી નાખ્યું’ કહેતા હોય તેમ મરકવા લાગેલાં. અને આ વાર સાગરમલ જૈન, ખુદ માલવણિયાજી, અને ઉમાકાન્ત શાહે પણ હાસ્ય-તરંગોમાં અને તાળીઓમાં તાલ-ટાપસી પુરાવ્યાં.

વારાણસી (રામનગર)માં અમારા AIISમાં મારી ચેમ્બરની જોડાજોડ કૃષ્ણદેવ સાહેબની ચેમ્બર હતી. બન્ને વચ્ચેનું બાર ખુલ્લું રહેતું. અને અમે બંને એકબીજા પાસે ચર્ચા કરવા અવારનવાર આવતા જતા. એક વાર સ્થવિરવાદી-બૌદ્ધધર્મી, બૌદ્ધ કલા અને પાલિ ત્રિપિટકના નિષ્ણાત વિદ્વાન ડૉ. ઉપાસક કૃષ્ણદેવ સાથે ચર્ચા કરી રહ્યા હતા. એમને મતે બૌદ્ધ ધર્મ દ્વારા ભારતીય સંસ્કૃતિને થયેલું યોગદાન સર્વાધિક અને સર્વશ્રેષ્ઠ હતું. કૃષ્ણદેવ વૈષ્ણવ હતા. બંને વચ્ચે ‘બહસ’ ચાલી રહી હતી. હું સાંભળતો હતો. એક વૈરાગ્યવાદી, બીજા પુષ્ટિમાર્ગી! મારો અભિપ્રાય પૂછતાં મેં બંને સામે વારાફરતી હાથ લંબાવી કહ્યું : ‘દેખિયે આપ હૈં ‘થેરવાદી’ ઔર આપ હૈં ‘ઠોરવાદી’! દોનોં કે ખ્યાલોં કે બીચ મેલ કેસે સંભવ?’ અને બંને જોરથી હસી રહ્યા. ઉપાસકજી કહે, ‘ભૈ, આપ ભી વિદ્વાન હૈં, કુછ તો બતાઈયે!’ મેં જવાબ વાળ્યો : ‘દેખિયે સાહબ, આપ દોનોં હૈં વિદ્વષ, ઔર હમ રહેં વિદ્વષક!’ બન્ને ફરીને જોરથી હસી પડ્યા. હસવાનું એક કારણ એ પણ હતું કે મેં પાણિનિના શબ્દઘટનના વ્યવહારમાં પ્રયોજિત નિયમ સાથે છૂટ લઈ લીધેલી. ‘વિદ્વષાં’, ‘વિદ્વષી’, ‘વૈદ્વષ્ય’ સરખા શબ્દો ‘વિદ્વષ’ વિના સંભવે જ નહીં એવું ધરાવ પ્રતિપાદન કરેલું. આથી એ પળે ‘વિદ્વાન’ને સ્થાને ‘વિદ્વષ’ શબ્દ પ્રયોજી દીધેલો.

અમેરિકન ઇન્સ્ટિટ્યૂટનું મકાન-જડ્જી કોઠી-ગંગાપાર રામનગરના ઉત્તરછેડે આવેલું હતું. અમારે દરરોજ ત્યાં સ્ટાફવાનમાં જવું પડતું. વરસના સાતે’ક માસ પીપાના બનાવેલા ‘પોન્ટૂન બ્રિજ’ પર બનારસમાં મારા ઘરથી સાડા ચાર માઈલનું અંતર કાપીને અને બાકીના પાંચેક માસ દશેક માઈલ લાંબું ફરીને જતા. સમય કાપવા સામાન્ય વાતચીતો ઉપરાંત રસિક, વિનોદી ટુચકાઓ, શેર-શાયરીઓ વગેરે કહેવાતાં રહેતાં. એક વાર અમારા પરિચિત એક અમેરિકન વિદ્વષી મહિલા પણ અમારી સાથે હતા. એમણે અમારા ગ્રંથપાલ જગદીશ યાદવ (જેને હું ‘કંવર સા’બ કહું છું) ને પૂછ્યું : ‘So, Mr. Yadav, what are you at present busy with?’ કંવર સા’બ ઉત્તર બાબતમાં વિચારી રહ્યા હતા, ત્યાં મેં વચ્ચેથી કહ્યું : ‘He is currently writing my obituary. But I have asked him to get it edited by me.’ અમેરિકન મહિલા સહિત બધા જ હા... હા... હા... કરી હસી રહ્યાં.

Laocoön and His Sons, Second Century BC

Perhaps the most famous sculpture of Roman antiquity, Laocoön and His Sons was originally unearthed in Rome in 1506 and moved to the Vatican, where it resides to this day. It is based on the myth of a Trojan priest killed along with his sons by sea serpents sent by the sea god Poseidon as retribution for Laocoön's attempt to expose the ruse of the Trojan Horse. Originally installed in the palace of Emperor Titus, this life-size figurative grouping, attributed to a trio of Greek sculptors from the Island of Rhodes, is unrivaled as a study of human suffering.

Photograph: Courtesy CC/Wiki Media/LivioAndronico

Antonio Canova, Perseus with the Head of Medusa, 1804-6

Italian artist Antonio Canova (1757–1822) is considered to be the greatest sculptor of the 18th-century. His work epitomized the Neo-Classical style, as you can see in his rendition in marble of the Greek mythical hero Perseus. Canova actually made two versions of the piece: One resides at the Vatican in Rome, while the other stands in the Metropolitan Museum of Art's European Sculpture Court.

Photograph: Courtesy The Metropolitan Museum of Art/Fletcher Fund

વાર્તા- અનુવાદ

એક ચોખ્ખી, અજવાળી જગ્યા – અર્નેસ્ટ હેમિંગ્વે (અનુ. પંકજ સોની)

મોડાસાની આર્ટ્સ કોલેજમાં જીવનપર્યંત અંગ્રેજી વિષયના અધ્યાપક રહેલા પંકજ સોની (૧૧.૬.૧૯૩૯ – ૮.૪.૨૦૧૦) સાહિત્યરસિક અભ્યાસી અને અનુવાદક હતા. 'વિદેશી વાર્તાવૈભવ'માં એમણે દુનિયાભરના ઉત્તમ વાર્તાકારોની કૃતિઓના સરળ, પ્રાસાદિક, સુવાચ્ય અનુવાદો આપ્યા છે. ઉપરાંત એમાં, એ બધા જ વાર્તાકારોના ટૂંકા પણ સર્વગ્રાહી પરિચય મૂક્યા છે. ઉપરાંત એમણે સ્વામી સચ્ચિદાનંદના પુસ્તક 'મારા અનુભવો'નો અંગ્રેજી અનુવાદ 'My Experiences' પણ કરેલો છે.

મોડી રાત થઈ ગઈ હતી અને કાફે ખાલીખમ હતું. માત્ર એક વૃદ્ધે કાફેની બહાર વીજળીના થાંભલા પાસે ઝાડ નીચે છાંયડામાં આરામથી બેઠક જમાવી હતી. દિવસે તો શેરીની ધૂળ ત્યાં ઊડે, પણ રાત્રે ઝાકળથી ધૂળ દબે. અને આ વૃદ્ધને મોડે સુધી ત્યાં બેસી રહેવું ગમતું, કારણ કે તેના કાને ઓછું સંભળાતું અને અત્યારે રાત્રે જ્યારે બધું શાંત હોય ત્યારે તેને તેનો ફરક માલૂમ પડતો. કાફેની અંદરના બે વેઇટર જાણતા હતા કે વૃદ્ધે જરીક નશો કર્યો છે, અને તે કાયમી ઘરાક હોવાથી તેમને એ પણ ખબર હતી કે જો નશો વધારે ચડ્યો તો પૈસા ચૂકવ્યા વિના તો પોબારા ગણી જશે, એટલે તેના ઉપર નજર રાખી રહેલા.

“ગયે અઠવાડિયે તેણે આત્મહત્યાનો પ્રયાસ કરેલો.” એક વેઇટરે કહ્યું.

“કેમ?”

“ભારે હતાશામાં હતો એ.”

“પણ, કારણ શું?”

“કશુંય નહીં.”

“તેં કેમ જાણ્યું કે કારણ કશુંય નહીં?”

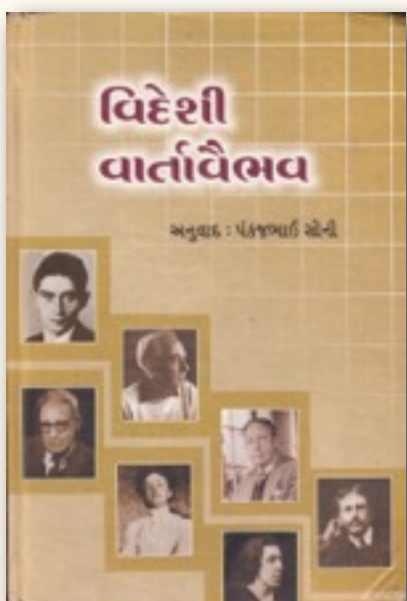
“તેની પાસે પુષ્કળ પૈસા છે.”

કાફેના બારણાની લગોલગ દીવાલની સામે ગોઠવેલા એક ટેબલ ઉપર બંને જોડાજોડ બેઠા અને ધાબામાં નજર ફેરવી. બધાં ટેબલ ખાલી હતાં. પવનથી હાલતાં પાંદડાંવાળા વૃક્ષના પડછાયામાં એકમાત્ર ઘરાક, પેલો વૃદ્ધ તેની નજરે પડતો હતો. ત્યાં શેરીમાં એક છોકરી અને એક સૈનિક પસાર થયાં. વીજળીની બત્તીના પ્રકાશમાં તેના પિત્તળના બિલ્લા ઉપરનો નંબર ચમક્યો. છોકરીનું માથું ઉઘાડું હતું અને તે લાંબે પગલે પેલાની બાજુમાં ચાલતી હતી.

“પોલીસ પેલાને ઝડપી લેશે.” એક વેઇટર બોલ્યો.

“એની ઝંખના મુજબ તેને મળે તો વાંધો શો?”

“આ રસ્તો છોડીને બીજે ગયો હોત તો સારું. પોલીસ એને પકડશે. હમણાં પાંચ મિનિટ પહેલાં જ અહીંથી ગઈ.”

વૃક્ષના પડછાયામાં બેઠેલા વૃદ્ધ પ્યાલામાંથી રકાબી ખખડાવી. નાનો વેઇટર તેની તરફ ગયો.

“આપને શું જોઈએ છે?”

વૃદ્ધ તેની તરફ નજર કરી. “બ્રાન્ડીનો બીજો ગ્લાસ” તે બોલ્યો.

“નશો ચડી જશે,” વેઇટરે કહ્યું. વૃદ્ધ તેના તરફ તાકી રહ્યો. વેઇટર ચાલ્યો ગયો.

“આ તો આખી રાત અહીં ચોંટી રહેવાનો,” વેઇટરે તેના સાથીદારને કહ્યું, “મને તો ઊંઘ આવે છે. ત્રણ વાગ્યા પહેલાં પથારી ભેગા થવાતું જ નથી. ગયે અઠવાડિયે તેણે આત્મહત્યા કરી જ નાખી હોત તો સારું થાત.”

વેઇટરે બ્રાન્ડીની બાટલી અને કાફેની અંદરના કાઉન્ટર ઉપરથી બીજી રકાબી લીધી અને વૃદ્ધના ટેબલ તરફ ઝડપભેર ચાલ્યો. રકાબી ટેબલ ઉપર મૂકીને ગ્લાસ બ્રાન્ડીથી ભરી દીધો.

“ગયે અઠવાડિયે તમારે આત્મહત્યા કરી નાખવા જેવી હતી” તેણે પેલા બહેરાને સંભળાવ્યું. વૃદ્ધ આંગળીનો ઇશારો કરી કહ્યું, “થોડી વધારે.” વેઇટરે ગ્લાસમાં બ્રાન્ડી એટલી છલોછલ ભરી દીધી કે રકાબીઓના ઢગલામાં સૌથી ઉપરની રકાબીમાં તે છલકાઈ.

“આભાર”, વૃદ્ધ બોલ્યો.

વેઇટરે બ્રાન્ડીની બાટલી કાફેમાં પાછી મૂકી દીધી. ફરી પાછો તેના સાથીદાર પાસે આવીને બેઠો.

“હવે તે નશામાં ચકચૂર છે.” તે બોલ્યો.

“એ તો દરરોજ નશામાં ચકચૂર થાય છે.”

“એણે આત્મહત્યા કરવાનો વિચાર કેમ કરેલો?”

“એની મને શી ખબર?”

“એણે કેવી રીતે આત્મહત્યાનો પ્રયાસ કર્યો?”

“એ દોરીનો ફાંસો કરીને લટક્યો.”

“દોરી કોણે કાપી નાખી?”

“તેની ભત્રીજીએ.”

“એણે એવું કેમ કર્યું?”

“તેના આત્માની દયા ખાઈને.”

“કેટલા પૈસા હશે તેની પાસે?”

“ઘણાબધા.”

“એંસીનો થયો હોવો જોઈએ.”

“એંસી તો ક્યારનાંય થઈ ગયાં.”

“હવે તો એ ઘેર જાય તો સારું. ત્રણ વાગ્યા પહેલાં કદી પથારીમાં પડવાનું મળતું નથી. એ તો સૂઈ જવાનો કોઈ સમય છે?”

“એ અહીં બેસે છે, કારણ કે એને અહીં ગમે છે.”

“અરે, એ તો એકલો મૂઓ છે. હું એકલો નથી. મારે તો ઘેર રાહ જોનારી વહુ છે.”

“મારે પણ એક કાળે વહુ હતી.”

“પેલાને તો હવે વહુની કોઈ જરૂર નહીં.”

“કંઈ કહેવાય નહીં. કદાચ તેની વહુ હોય તો તે સારોય થઈ જાય.”

“એની ભત્રીજી તેની દેખરેખ રાખે છે. તેં જ કહ્યું ને કે દોરડી એણે કાપી નાખેલી.”

“મને ખબર છે.”

“હું એટલો વૃદ્ધ થવા ઇચ્છતો નથી. ઘડપણની પળોજણ બહુ છે.”

“એવું કંઈ નહીં. આ ડોસો સ્વચ્છ છે. પીતી વખતે કંઈ ઢોળાતું નથી. અત્યારે પણ નશામાં છે તોય. જો, જરા એની તરફ.”

“મારે તો ત્યાં નજર સુધ્યાં નથી નાખવી. બસ, હવે તો એ ઘરે જાય એટલે છૂટ્યા. કામદારોનો તેને વિચાર જ આવતો નથી.”

વૃદ્ધે ગ્લાસમાંથી માથું ઊંચું કરી ચોકમાં નજર નાખી, પછી વેઇટરો તરફ જોયું.

“હજુ બીજો ગ્લાસ,” પોતાના ગ્લાસ તરફ આંગળી ચીંધીને એ બોલ્યો. જવાની ઉતાવળમાં હતો તે વેઇટર ત્યાં પહોંચી ગયો.

“ખલાસ.” તેણે કહ્યું. બોલતી વખતે નશામાં ચકચૂર અથવા વિદેશીઓ સાથે વાત કરતી વેળા આખી વાક્યરચનાની કાળજી કેટલાક મૂરખાઓ રાખે છે તે કાળજી વિના તેણે ટૂંકમાં પતાવ્યું.

“આજ રાત્રે બહુ નહીં. હવે બંધ.”

“બીજો.” વૃદ્ધ બોલ્યો.

“ના, ખલાસ.” વેઇટરે ટેબલની કોર ઉપર કપડાથી પોતું માર્યું અને માથું ધુણાવ્યું.

વૃદ્ધ ઊભો થયો, ધીરે ધીરે રકાબીઓ ગણી, તેના ખિસ્સામાંથી ચામડાનું પાકીટ કાઢ્યું અને બ્રાન્ડીના પૈસા ચૂકવી દીધા, વેઇટર માટે ટીપ પણ મૂકી.

વેઇટર એ વૃદ્ધને લથડતા પગે પણ ગૌરવભેર શેરીમાં પસાર થતો નિહાળી રહ્યો.

“તેં એને થોડું વધારે રોકાઈને પીવામાંથી કેમ વાળ્યો?” જે જવાની ઉતાવળમાં નહોતો તે વેઇટરે પૂછ્યું. તે લોકો શટર બંધ કરવા લાગ્યા હતા. “હજુ તો અઢીય થતા નથી.”

“મારે ઘરે જઈને પથારી ભેગા થવું છે.”

“કેટલા વાગ્યા છે?”

“કેટલા વાગ્યા તે મારે મન અગત્યનું, પેલાને મન નહીં.”

“સમય તો સૌને માટે સરખો.”

“તું ય પેલા ડોસાના જેવી વાત કરે છે. ઇચ્છા હોય તો બાટલી ખરીદીને ઘેર જઈને પીએ.”

“એમાં આવી મજા ના આવે.”

“ના, ના જ આવે,” પેલા નાના વેઈટરે ટાપશી પૂરી.

વૃદ્ધને તે અન્યાય કરવા માગતો નહોતો. એને બસ ઘેર જવાની ઉતાવળ હતી એટલું જ.

“અને તને? તને રોજના સમય કરતાં વહેલા ઘર પહોંચી જવાનો ડર નથી?”

“તું મને ઉતારી પાડવા માગે છે?”

“ના ભાઈ ના, આ તો ગમ્મત કરું છું.”

“ના,” જવાની ઉતાવળમાં હતો તે વેઈટર લોઢાનું શટર ભીડીને ઊભો થયો. “મારામાં આત્મવિશ્વાસ છે – પૂરેપૂરો આત્મવિશ્વાસ.”

“તારામાં આત્મવિશ્વાસ ભારોભાર છે, યૌવન છે અને નોકરી છે,” મોટા વેઈટરે કહ્યું, “તારી પાસે બધું જ છે.”

“અને તારે શાની ખોટ છે?”

“મજૂરી સિવાય બધાની.”

“મારી પાસે છે તે બધું તારી પાસે છે.”

“ના. મારામાં આત્મવિશ્વાસ તો હતો જ નહીં, અને હું યુવાન પણ નથી.”

“ચાલ હવે, આ બધો બકવાસ છોડીને અહીં તાળું લગાવ.”

“જે લોકો કાફેમાં રાત્રે મોડા સુધી ભરાઈ રહે છે તેના જેવો જ હું છું,” મોટો વેઈટર બોલ્યો.

“જેમને પથારીમાં પડવાનું મન જ થતું નથી તેવો. જેમને રાતનું અંધારું નહીં પણ રાતની બત્તીઓ ગમે છે તેવો.”

“મારે તો ઘેર જવું છે અને પથારીમાં લંબાવવું છે.”

“આપણે બે જુદી જુદી માટીના માનવી.” મોટો વેઈટર બોલ્યો. હવે તેણે ઘેર જવાનાં કપડાં બદલી નાખ્યાં હતાં. “સવાલ માત્ર યૌવન અને આત્મવિશ્વાસનો નથી, અલબત્ત, એ બાબતો સારી છે. રોજ રાત્રે હું બંધ કરતાં ખચકાઉં છું. કારણ કે મને એમ થયા કરે છે કે કોઈ કાફેની જરૂરિયાતવાળો આવી પહોંચશે તો શું!”

“અરે દોસ્ત, આખી રાત ગલ્લા ચાલુ જ હોય છે.”

“તું સમજતો નથી. આ કાફે ચોખ્ખી અને મોહક જગ્યા છે. વીજળીની બત્તીઓથી ઝળાંહળાં! જોઈએ તેટલું અજવાળું ય ખરું અને સાથે સાથે પેલા ઝાડનાં પાંદડાંનો પડછાયો ય ખરો!”

“ચાલ, આવજે.” નાનો વેઈટર જતાં જતાં બોલ્યો.

“આવજે!” મોટા વેઈટરે કહ્યું. પછી વીજળીની બત્તીઓ બંધ કરતાં કરતાં જાત સાથે વાત કરવાનું ચાલુ જ રાખ્યું. અજવાળું એ અગત્યનું ખરું પણ જગ્યા ચોખ્ખી અને મોહક હોવી જોઈએ. સંગીત ન હોય તો ચાલે. ચોક્કસ, સંગીતની કોઈ જરૂર નથી.

આ વેળાએ નિરાંતે વિશ્રામ કરવાની જગ્યા એટલે કાફે, અને છતાંય ત્યાં પણ તમે ગૌરવભેર ઊભા ન રહી શકો? શાની ચિંતા હતી પેલાને? એને કોઈ ચિંતા કે ડર નહોતો. તેનેય

ઝાઝી ખબર નહોતી કે શાની ચિંતા છે. નિરર્થક, શૂન્યવત, તદ્દન નકામું! અને પેલો માણસ પણ એવો જ શૂન્યવત્, નિરર્થક તદ્દન નકામો! માત્ર આટલું જ અને થોડું અજવાળું, બસ એટલું જોઈએ; અને થોડી ચોખ્ખાઈ અને ઠીકઠાક ગોઠવણ. કેટલાક તો એ સ્થિતિમાં જીવે જતા હોય અને એમની એની જાણ પણ ન હોય; પણ પેલાને તો ખબર હતી કે બધું છે નિરર્થક, શૂન્ય નકામું, ખાલી - ખાલી, નકામું, શૂન્ય નિરર્થક! આપણા શૂન્યની કળા શૂન્ય, શૂન્ય તારું નામ, શૂન્ય તારું રાજ્ય, ઈચ્છા તારી શૂન્ય શૂન્યમાં, જેમ શૂન્ય શૂન્યમાં છે. અમને આપો આ શૂન્ય અમારા કાયમી શૂન્યમાં અને એમને બનાવો શૂન્ય અમારા શૂન્યમાં જેમ અમે શૂન્યથી શૂન્યમાં સરીએ અને શૂન્યને શૂન્ય સમજીએ નહીં; પણ અમને આપો મુક્તિ શૂન્યથી : શૂન્ય-ખાલી-નિરર્થકથી. શૂન્યમાંથી પૂર્ણ શૂન્ય જન્મો, શૂન્ય તો છે તમારી ભીતર.

તે હસ્યો અને ચમકતા કોંફી મશીનવાળા ગલ્લે જઈ ઊભો.

“ઓર્ડર.” નોકરે પૂછ્યું

“ખાલી-શૂન્ય.”

“લ્યો, આ બીજો ગાંડો.” નોકર બબડ્યો અને ચાલ્યો ગયો.

“એક નાનો કપ.” પેલા વેઇટરે કહ્યું.

દુકાનદારે કપમાં કોંફી રેડી.

“અજવાળું સરસ અને આહ્લાદક, પણ ગોઠવણી ગ્રામીણ છે.” વેઇટર બોલ્યો.

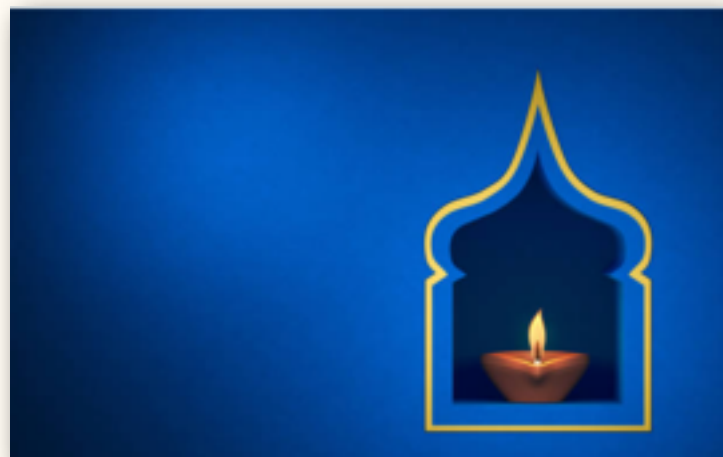
દુકાનદારે તેની તરફ જોયું પણ તેણે કોઈ પ્રતિભાવ ન આપ્યો. રાત એટલી વીતી ગઈ હતી કે લાંબી વાતચીતને અવકાશ નહોતો.

“બીજો કપ જોઈએ?” દુકાનદારે પૂછ્યું.

“ના, આભાર.” પેલો વેઇટર બોલ્યો અને બહાર નીકળી ગયો.

આવા ગલ્લા ને નાનકડી હોટલો તેને પસંદ નહોતાં. એક ચોખ્ખી, અજવાળી કાફેની તો વાત જ જુદી. હવે, ઝાઝો વિચાર કર્યા વિના, તે ઘેર તેના રૂમ ઉપર જશે. ત્યાં તે પથારીમાં પડશે, અને છેલ્લો પોહ ફાટશે ત્યારે તે ઊંઘી જશે. છેવટે તો, તેણે મનોમન કહ્યું, “કદાચ આ અનિદ્રાની અસર હશે. ઘણાને એવું હશે!”

(વિદેશી વાતાવૈભવ)

કાવ્ય

હવે તું – રામચન્દ્ર પટેલ

તમે ખેલાંવેલાં મુજ સમય મોંઘો બની અહીં
 વહી આવ્યાં ત્યારે જડ પથર હું ઉંબર હતો
 પડેલો દ્વારે: ત્યાં કુસુમ સરખાં કંકુપગલાં
 અડ્યાં; જાગી ઊઠ્યો તરત થઈને મોર કલગી
 જઈ બેઠો સાખે: પછી નીરખું તો તોરણ તમે
 રહ્યાં મહેકી,... પાછો હું સરકી જઈ કુંજર સમ
 થયો પાણિયારું... ઉતરડ બની તામ્રવરણી
 ઊગી મોરી ઊઠ્યાં, ઝગુંમગું થઈ ચોક ટહુક્યો.
 વલોણું, સાંબેલું, જલ-સભર બેડું, વળગણી,
 તવી, ચુલો, ઘંટી, વળી દહીંની દોણી, નિસરણી.
 બધાંની વચ્ચે તું ઊજળું ઊજળું છાપરું થઈ
 ઠરે એ ખેલાં તો ઊતરી ગઈ લૂખા લીંપણમાં...
 હવે તું લોહીમાં હલચલી પછી લિસ્સું સરતી
 ચિતા બે આંખોની નિત સળગી ચિત્કાર ભરતી.

[આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ]

The Terracotta Army, 210-209 BC

Discovered in 1974, the Terracotta Army (arguably the most stupendous find in all archaeological history) is an enormous cache of clay statues buried in three massive pits near the tomb of Shi Huang, the first Emperor of China, who died in 210 BC. Meant to protect him in the afterlife, the Army is believed by some estimates to number more than 8,000 soldiers along with 670 horses and 130 chariots. Each is life-size, though actual height varies according to military rank. While the features for each soldier appear unique, they're actually based on 10 basic facial shapes, part of an assembly line process in which craftsmen used molds to fabricate the figures in separate segments before joining them together with a watered-down clay called slip. The soldiers were then outfitted with actual weapons (spears, swords, etc.) and painted bright colors, though over time, the pigment faded or flaked off completely.

Photograph: Courtesy CC/Wikimedia Commons/Maros M r a z

ઝાકળનું મોતી – યશવંત પંડ્યા

વીસમી સદીના ત્રીજા-ચોથા દાયકાના એક મહત્વપૂર્ણ નાટ્યલેખક યશવંત પંડ્યા (૨૨.૨.૧૯૦૫ – ૧૪.૧૧.૧૯૫૫) એ મુખ્યત્વે એકાંકી નાટકોના 'શરતના ઘોડા' (૧૯૪૩) જેવા સંગ્રહો આપ્યા એ ઉપરાંત દીર્ઘ નાટકો તેમજ બાળનાટકો પણ લખેલાં. એ ઉપરાંત 'કલમચિત્રો' નામે શબ્દચિત્રોનો એક સંગ્રહ પણ આપેલો.

યશવંત પંડ્યા વ્યવસાયે બૉમ્બે લાઈફ ઇન્સ્યોરંસ કંપનીના દિલ્હી શાખાના સંચાલક હતા.

પાત્રો : શંકર, પાર્વતી, મોહિની

[સલૂણી સંધ્યા જામતી જાય છે, શરદ બેઠી છે. વૃક્ષરાજના પાંદડે પાંદડેથી નવયૌવનનો સંચાર સંભળાય છે. ટેકરીની ટોચે શંકર વિરાજ્યા છે. ખોળામાં પાર્વતી છે.]

શંકર : હવે હદ થાય છે, ઉમા!

પાર્વતી : શું કહ્યું, નાથ?

શંકર : (નમ્ર રહી) બીજું તે શું હોય? પણ ક્યારેક તારાથી વગર વિચાર્યું બહુ બોલી જવાય છે (શાણપણ શીખવતાં) સત્તાનું સાચું મૂલ એના સદુપયોગમાં છે. બાકી ગેરલાભ તો ગમાર પણ લઈ જાણે.

પાર્વતી : (ગમ ન પડતાં) કદી નહિ અને આજે આટલાં વર્ષે હવે તમે મને બોધ આપવા બેસશો?

શંકર : કારણ કે તારો તનમનાટ હજુ જેવો ને તેવો તાજો છે.

પાર્વતી : (સૂર પૂરતી, રસથી) અને આપનો?

શંકર : મસ્તી જવા દે. (આકાશ ભણી નીરખી) બાર બાર માસે વાદળના ગડગડાટ એક-બે-ત્રણ માસ હોય. જીવનની ગંભીરતામાં હાસ્ય એટલું શોભે. એની જો અતિવૃષ્ટિ થાય તો પરિણામ અનાવૃષ્ટિથીય કપરું આવે.

[પાર્વતી પોતાના કુતૂહલ પર કંટાળે છે. એટલે –]

પાર્વતી : (કટાણા મોંએ) પણ તમને આમ પતિ મટી ગુરુ થતાં આવડ્યું એમ મને પત્ની મટી શિષ્યા થતાં નહિ આવડે.

શંકર : (શાન્તિથી) તારી પાસેથી હું એથી વધુ ઇચ્છતો પણ નથી. જો મારી અર્ધાંગના જેમ તું રહે...

પાર્વતી : (ઉશ્કેરાઈ) બીજી કઈ રીતે હું રહેતી આવી છું? આવો અનર્થ કોઈ પરાયાએ ઉચ્ચાર્યો હોત તો એવો શાપ આપત કે...

શંકર : (ખભા ઝાલી) જો; અત્યારે હું જે કહું તે તું સંયમથી સાંભળજે. નહિતર કહું ન કહું સરખું થશે. [પાર્વતીમાં શીતળતા સ્થપાય છે.]

તારા સતીત્વમાં મને સદાની શ્રદ્ધા છે, એ અંગેના તારા સામર્થ્યથી હું ગર્વિષ્ટ છું. પરંતુ એનો ઉડાઉ ઉપયોગ...

પાર્વતી : ઉડાઉ! તમે ઉડાઉ શેને કહો છો?

શંકર : જેના વપરાશ પાછળ પોતાનો ઉદય નથી, પારકાનું પતન છે, એ સઘળું ઉડાઉગીરીથીએ અધમ છે.

પાર્વતી : સાચું. પણ એનું આપણે શું?

શંકર : સાંભળ, ચિત્રકેતુને તેં શાપ દીધો એ આવા પ્રકારની અયોગ્યતા હતી.

પાર્વતી : (ડોકું ધુણાવી) ના. ભરસભામાં મારું અપમાન થાય એ ઘટના મારા માટે અસહ્ય હતી. અને એટલે જ, ભવિષ્યમાં પણ સુરલોકના કોઈ અન્ય પુણ્ય આત્માને એ એવો અન્યાય ન કરી બેસે એટલા ખાતર, મેં એને વૃત્રાસુર બનાવ્યો. એમાં મેં અજુગતું શું કર્યું?

શંકર : (હસી) પ્રિય પાર્વતી, પોતાના અજ્ઞાનને પારકાની ઊણપ માનવી એ કેટલું સુલભ છે?

પાર્વતી : (અકળામણમાં) એટલે?

શંકર : (સાન્તવન જેમ) ચિત્રકેતુ સામાન્ય નહોતો. એ ને હું સરખા પ્રભુપ્રિય છીએ. એણે ધાર્યું હોત તો એ સામા શાપ વરસાવી શકત. ન વરસાવ્યા એ જ એની ઉદારતા.

[પોતાની અલ્પતાનું ભાન થતાં પાર્વતી ઘવાય છે.]

અને ઉમા, કોઈ સાચું કહે એનું મારું લગાડવાનો આપણને અધિકાર નથી. ભરસભામાંય મારા ખોળામાં સમાવાની હઠ તું જારી રાખે ત્યારે એકાદ ચિત્રકેતુ એને વખોડી કાઢે એમાં અસાધારણ શું? (અક્કડ અવાજે) મનેય એ ખટકે છે. વિના એકાન્તે પામર પ્રાણીઓ સુધ્ધાં એકમેકથી અળગાં રહેવાનું સાચવે છે. સાતે પહોર ને સત્તાવને ઘડી મારી સંગે રહેવામાં...

પાર્વતી : (રૂંધાયેલા સ્વરે) હું બોજારૂપ લાગું છું?

[મોં ફેરવી પાર્વતી આંખમાંથી ઊભરાતાં જળ લૂછી લે છે. શંકર હથેળીથી પાર્વતીનું મોં પોતાની દષ્ટિ સમીપ લાવે છે. પછી -]

શંકર : (ખૂબીથી) બસ કે?

[મરજી વિરુદ્ધ પાર્વતીથી મલકી જવાય છે.]

(લાભ લઈ) ગિરિજા, જેને પૃથ્વીનો ભાર વિસાતમાં ન હોય એને તું ભારે પડીશ.

[સામસામાં નેત્ર મંડાય છે.]

(પ્રસન્નતાપૂર્વક) પ્રિયદર્શના, હોય એટલી હિંમત લાવી એક વાર કહે કે આ દેહમાં તને આવડો ને શો નેહ લાગ્યો છે?

પાર્વતી : (ગુમાનથી) એ જેને જાણવું હોય તેને સાક્ષાત્ પાર્વતીનો અવતાર ધારણ કરવો જોઈએ.

શંકર : (આજીજી જેમ) બીજું બધું નહિ તો માત્ર આટલું કહે બે પળ મારાથી છૂટાં ફરવાનું તને મન નથી થતું?

પાર્વતી : (મનમાં) કેવો કમેળનો પ્રશ્ન પૂછે છે?

શંકર : (આગ્રહથી) કહે, કેમ મન નથી થતું?

પાર્વતી : (મનમાં) એટલું જો કહેવાતું હોત તો બાકી શું હતું? (મલકતાં, પ્રકાશ) આઘેથી તમે એવા લાગો છો કે કાં તો તમારાથી દૂર જ દૂર, અને અથવા તો તમારી પાસે જ પાસે વસ્યા વિના મારો આરો નથી.

શંકર : એમ કેમ? (નયન સાચવી) શું હું ખૂબ જ ભડકામણો છું? હું તો માનતો હતો કે પાર્વતી જેવી સતી જેનામાં મોઢ્યાં એ પુરુષવરનું સૌન્દર્ય...

પાર્વતી : (હામ ભીડી) પાછળથી પસ્તાવા જેવું થયું હશે તો?

[પાર્વતીથી વધારે વાર હાસ્ય ખાળી શકાતું નથી.]

શંકર : (નયન નમાવી) હા. હર્ષનાં આંસુ જેમ, આ તારા હોઠ પણ અત્યારે પ્રાયશ્ચિત્તનો જ આનંદ અનુભવે છે ને?

[પાર્વતી અંતરના ઉમળકાને દાબી રાખે છે. આમ કરતાં એનામાં આપોઆપ ગાંભીર્ય આવી જાય છે.]

પાર્વતી : (બોલવા ખાતર) પ્રાણપ્રભુ, સૌ પોતાનું રૂપ જોઈ શકતા હોત તો બ્રહ્માંડનું અડધું અભિમાન ઓગળી જાત.

શંકર : (નિજાનંદથી) સાચી વાત કીધી. મારે, તારે અને બધાને હૈયે કોતરવા જેવી એ હકીકત છે. (વક્ર સરલતાથી માત્ર અત્યારે નકામી છે.)

પાર્વતી : (શબ્દો ઝીલી લઈ) અત્યારે જ ખરા ખપની છે.

શંકર : કઈ રીતે?

પાર્વતી : મારા રુદ્રનાથમાં કેટલી અહંતા છે, એ એનાથી પુરવાર થાત.

શંકર : (જેમ તેમ) અહંતા પણ અમુક અંશે આવશ્યક છે. શિવમાં અહંતા-પોતાપણું ન હોત તો એના જીવનમાં બીજું કશું છેય નહિ.

[બેઉને ચૂપ થવાનો વારો આવે છે.]

(મનમાં) પાર્વતી શંકરને ન ઓળખે એ ઓછું દર્દમય છે? જડ નગરાજની દુહિતામાં ચેતનના અંકુર કોણે પ્રકટાવ્યા હોય? (પાર્વતીને આહ્વાદ આપવા મિષે, પ્રકાશ) મને વીંટળાઈ રહેવાનું તારું કારણ કેવું અદ્ભુત લાગે છે? પણ અમ્બા, તારી આ ટેવ અંગે લોકો મને સામ્બ કહેતાં શીખ્યાં છે!

પાર્વતી : (ઉલ્લાસમાં આવી) ખરેખર? તમારે સ્થળે હું હોઉં તો એને અભિનંદન લેખું. પછી અભિમાનથી ફુલાતી ફરું!

શંકર : (વિનયી વિરોધથી) ના. આપણું જગત એટલું ઉદાર નથી. એમના અક્ષર અક્ષરના અર્થ ઊંડા હોય છે, ઊંઘા હોય છે.

[પાર્વતીના મુખ પર ચિંતાની આછી વાદળી આવે છે.]

ટૂંકામાં, એમને મન હું વહુઘેલો છું! સુંદર શબ્દોમાં વીટેલી એ ચોખ્ખી ગાળ છે. દેવી, સમજાય છે?

[વાદળી આછી ઘેરી થતી જાય છે.]

(મનમાં) એને અંતરમાં ઓછું આવતું લાગે છે. (પ્રકાશ) ગૌરી, હું આમ જોગી જેમ ભટકું છું, એ મેં તને કદી નથી કહ્યું?

પાર્વતી : (માંડ માંડ) ના.

શંકર : તો અત્યારે કહું. ફક્ત તારા સિવાય, મારાથી બીજાં સૌ ડરતાં રહે એ મારો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. સાચે જ, તેં કહ્યો એવો જ હું છું.

પાર્વતી : (નીચે વઢને) ના, નથી. એ મારી ભૂલ હતી, ભૂલી જજો.

શંકર : (પાશમાં લઈ) ગિરિબાલા, શરમા મા. આ વ્યાઘ્રચર્મ ગમે તેને ભડકાવે એવું છે, નહિ?

પાર્વતી : પણ હું તો તેનાથી ટેવાઈ ગઈ છું.

શંકર : અને મૃદુ કુસુમને સ્થળે આ કઠણ રુદ્રાક્ષની માળા...

પાર્વતી : (વચ્ચે પડી) કુસુમમાળા તો ક્યારેક આપણે નન્દીને પણ પહેરાવીએ છીએ.

શંકર : (મધ ઢોળતાં) પરંતુ હરઘડી તને એના કાંટા વાગતા નથી?

પાર્વતી : તો તમને મારી નથની ક્યાં ઓછી નડે છે?

પાર્વતી : આ સર્પનાં કૂંડાળાં...

પાર્વતી : સમસ્ત બ્રહ્મામાં એ સત્તા માત્ર મારા શંભુની છે.

[શંકર નવતર દલીલ શોધે છે.]

(ટોળથી) પ... ણ હા. કોઈક કાળે એ ગૂંચળાં અથાગ પજવે છે.

શંકર : (તુરત) ક્યારે?

પાર્વતી : જ્યારે ઉછાળા મારી મારીને એમની નાની શી જીભથી મારા ગાલને એઓ ભીંજવી મારે છે!

શંકર : એ સામે તો મારે વાંધો હોય ને? [બેઉ અવળાં ફરી જાય છે.]

(જરા વારે) પણ આ અસ્તવ્યસ્ત જટા ઉપર તને ચીડ નથી ચડતી?

પાર્વતી : (બેધડક) ના.

શંકર : (આખું અંગ હલાવી) તું તે સ્ત્રી છે કે...

પાર્વતી : પત્ની.

શંકર : (મનમાં) શી શાન્ત વ્યાખ્યા!

પાર્વતી : (મનમાં) છતાં સ્ત્રી છું એટલું કેમ નહિ ભુલાતું હોય? પેલી જટામાં વસનારી કેવી ડાકણ જેવી લાગે છે? બહુ પૂછે છે ત્યારે એક વાર એટલું સંભળાવી દીધું હોય તો?

શંકર : સતી સ્ત્રી, મારી વિરુદ્ધ કશું કહેવાનું નથી?

પાર્વતી : (મનમાં) કહીં દઉં? આજની પંચાતનું ખરું મૂળ તો મન્દાકિની જ છે ને? મારી આંખ સામે એ ન હોય તો મારા ભોળાનાથને થાકવા વેળા આવે ત્યાં લગી એમના ખોળામાં હું ખોડાઈ ન રહેત! (પ્રકાશ) કહેવા જેવું કશું નથી.

શંકર : (આતુરતાથી) ન કહેવાય એવું તો કંઈ નથી ને?

[આ અણધાર્યા પ્રશ્નથી પાર્વતી આશ્ચર્યમુગ્ધ બને છે.]

પાર્વતી : રહેવા દો. કેટલુંક ન જાણવામાં મજા છે.

શંકર : (ગુસ્સો કરી) એ કેવો ચમત્કાર કહેવાય કે જેને શિષ્યા થતાં ન આવડે એ આપમેળે ગુરુપદ ઓઠી લે :

[પાર્વતી શંકર સામું જુએ છે. શંકર પોતાના હૃદય સામું જોતા હોય છે.]

પાર્વતી : (પરિણામની પરવા વિના) તમને ક્રોધ ન ચડે એટલા વાસ્તે કહેતી નહોતી. પણ નથી કહેતી તેટલા માટે કોપાયમાન થતા હો તો શબ્દ સરખો છુપાવવા માગતી નથી.

[શંકર ઊંચું જુએ છે.]

જુઓ, હું તમારો સંગ નથી તજી શકતી તેનું એક જ કારણ છે, અને એ ઉઘાડું છે. મારી આંખો આગળ તમે ભાગીરથીને સંઘરો એ મારે માટે સજ્જડ શિક્ષા છે. માત્ર પાર્વતી જ નહિ, પણ કોઈ જ સાંખી ન શકે એવી આ વિષમ અવસ્થા છે! હું તમને કેમ છોડી શકું?

શંકર : (મનમાં) સમજાયું. (પ્રકાશ) હિમવતી, ગંગાનું ગુમાન ઉતારવા મેં એને જટામાં જકડી છે, એ ક્યાં કોઈથી અજાણ્યું છે?

પાર્વતી : એ પૂછજો જ મા. પારકાના ગુમાન ઉતારવા જતાં ઘણાંએ પોતાનાં ગુમાવ્યાં છે!

શંકર : એ હશે. પણ મારાથી એ ઓછું ભુલાવાનું હતું કે કોઈ પાર્વતી નામની સ્ત્રીને હું ક્યારનો પરણ્યો છું?

પાર્વતી : ભૂલવાની જરૂર શી હતી? તમારા દેવપુરુષો તો જ્યારે ને ત્યારે, જ્યાં ને ત્યાં મરજી મુજબ વર્તવાનો પરવાનો લઈને બેઠા છે ને એમની પત્નીથી બીજો પુરુષ ન થાય : પણ એમના પોતાથી...

શંકર : (આવેશથી) બહુ થયું, ઈર્ષ્યા હૃદમાં સારી.

પાર્વતી : (વિનવણી જેમ) હું નહોતી કહેતી? – કે ક્રોધ જન્મશે. ને જન્મ્યો!

શંકર : (સ્વમાનથી) ઉમા! મહા અગ્નિને પ્રગટાવવા નાની ચિનગારી બસ છે! કેવળ પાર્વતી જેનું જીવન હતું અને છે એના વિષે પાર્વતી પોતે જ એના મોંએ આરોપ સંભળાવે ત્યારે સામેથી જવાળા ભભૂકે તો તેમાં વાંક કોનો? – ચન્દ્રની કૌમુદી એ પાર્વતીનો સદ્ગુણ હશે : સૂર્યનો

અગ્નિ એ શિવનું વ્યક્તિત્વ છે.

[જાણે વીજળી પડી હોય એમ પાર્વતીનું હૃદય થરથર કંપે છે.]

જાત્વનીને હેતુસર શિરમાં સમાવી છે. હૃદયમાં તો નહિ જ, પણ નયનનાય શુદ્ધ મિલનના પ્રસંગો મેં એથી અસંભવિત કરી નાખ્યા છે! (કપાળ પ્રતિ આંગળી ચીંધી) આ લલાટ પરની ચન્દ્રલેખા પણ એટલી જ નિર્મળ છે. તારા દક્ષયજ્ઞમાં સોમદેવને મારાથી અન્યાય થયેલો એનું એ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. ઉમા! પાર્વતી! મહેશ કોઈને અન્યાય કરશે નહિ : કોઈનો અન્યાય સહેશે નહિ.

પાર્વતી : (લાગણીથી) પ... જા ક્ષમા તો દેશે ને?

શંકર : પૂરેપૂરી હોંશથી. ત્રિપુરારિ તેમાંય સ્વમાન સમજે છે.

[પાર્વતીને સાધારણ સંતોષ થાય છે. એ જ પળે કશુંક સાંભર્યું હોય એમ એના હાવભાવ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે.]

પાર્વતી : શંકરનું સ્વમાન એટલે પાર્વતીનું સર્વસ્વ, પિતા દક્ષરાજના યજ્ઞમાં પુત્રી સતી સમાધિના અગ્નિથી પોતાનો દેહ ભસ્મીભૂત કરે એ અન્ય કયા કારણસર? પિતા પણ પતિનું અપમાન કરે ત્યારે...

શંકર : ધીરી થા. જો...

પાર્વતી : ના. મારું સાંભળી લો. ત્યારે તો મેં દેહ ત્યજ્યો. પરંતુ આત્મા અમર હતો. એણે ઉમાનું રૂપ સ્વીકાર્યું : તો ય સેવા તો રુદ્રની જ સાધી.

શંકર : (પ્રસન્નવદને) એવી સતી ગંગા સામે ભમ્મર તાણે એ ઓછું હાસ્યાસ્પદ કહેવાય?

પાર્વતી : (નયન તાણી) વળી એની એ વાત? (મટકું મારી) મરવા દો.

શંકર : એમ નહિ મરે. પ્રણયના કલહ અનાદિ હતા, અનંત છે.

[પોતે ઉત્તર ન આપે તો વાતનો વિષય બદલાય એમ માની પાર્વતી મૌન સેવે છે.]

પણ પાર્વતી, એક વાત આપણે બન્ને ભૂલ્યાં!

પાર્વતી : શી?

શંકર : એ અગાઉથી સાંભરી હોત તો કશી ચક્રમક ઝરત નહિ.

પાર્વતી : (અધીર બની) પણ કઈ?

શંકર : એ (ધીરજથી) મદનદમનની.

[પાર્વતીનો ઉત્સાહ શમી જાય છે.]

(હુંપદથી) એ મને વીંધવા ગયો! મેં એને વીંધી અનેકને ઉગાર્યાં! કેમ એમ જ ને?

[હવે પાર્વતીને અડપલું કરવાની વૃત્તિ થાય છે.]

પાર્વતી : મને ઊલટું લાગે છે.

શંકર : એટલે?

પાર્વતી : મદન જીવંત હતો ત્યારે રતિ પાસેથી મેળવેલી નવરાશની પળોમાં જ પોતાનાં જાદુ અજમાવતો હતો. તે પણ એક સ્થળે એકના ઉપર.

[પાર્વતી બોલવું બંધ કરે છે.]

શંકર : અને હવે? (ચીડથી) શું પ્રેત થઈને...

પાર્વતી : (શાન્તિથી) ના. (હસતાં જતાં) પણ મને ભય છે કે એની ભસ્મનાં રજકણ કૈલાસની ચોમેર ફરી વળ્યાં છે!

શંકર : (હૃદય પર આંગળા અફાળી) અને તોપણ શું પ્રલયના અધિષ્ઠાતા પિનાકપાણિ સમીપ આવવાનો એ ખ્યાલ સુધ્ધાં લાવી શકશે? (ગજબ ગર્વથી) અરે! મહાનારાયણની પણ મગદૂર નથી! – સતી, શું સમજી? – મહાનારાયણની પણ મગદૂર નથી!

પાર્વતી : (ખોળામાંથી આઘી ખસી) થયું.

[પાર્વતી ચાલવા લાગે છે.]

શંકર : પણ આમ એકાએક...

પાર્વતી : આજ લગી દિલમાં જે કપટ હતું તેના પહેલાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરી આવવા દો. માનસરોવરનાં પવિત્ર જળ આજે અદકાં પવિત્ર લાગશે!

[પાર્વતી જાય છે.]

શંકર : (હર્ષથી) આજથી અમારું અદ્વૈત જામશે! જીવનકુસુમમાં સૌન્દર્ય અને સુરભિ એવાં ભળી રહેશે કે જેનાં નવાં વિશેષણો ઘડવાનાં રહેશે!

[એક ફૂલછોડ તરફ નજર જતાં શંકર ત્યાં જાય છે. ફૂલ પૂરું ચૂંટ્યું નથી એટલામાં શંકર કોઈ કોમળાંગી મોહિનીને જોવા પામે છે ને સ્થંભી જાય છે.]

મોહિની : (તોરથી) તમે કોણ છો? મદારી જેવા નિર્લજ્જ વેષમાં ભટકો એ ભલે, પણ પછી ક્યાં ભટકવું ને ક્યાં ભટકવું એટલું તો જાણો!

[શંકરનું આશ્ચર્ય ઊતર્યું નથી. એટલે ગુસ્સે થઈ શકાય એવું રહ્યું નથી.]

(ફૂલ વીણતી જતી) તમે અહીંથી ચાલ્યા જાઓ તો સારું.

શંકર : (મનમાં) કોણ હશે? આવું રૂપ, આવું તેજ, આવું અંગ હું આજે નીરખું છું. બ્રહ્માનેય નિત્ય નવા શોખ જન્મતા જાય છે!

મોહિની : (ગભરાટ દેખાડતી) તમે મહેશ તો નથી ને?

શંકર : (બેપરવાઈથી) કેમ પૂછવું પડ્યું?

મોહિની : અમસ્થું. માર્ગમાં પૂજ્ય પાર્વતીજી મળ્યાં હતાં એટલે સહજ શંકા લાગી.

શંકર : (મનમાં) ઉમા સાચી હતી. મહેશ અ ચ લ નથી!

[શંકર સર્પનાં ગૂંચળાને દૂર કરે છે.]

મોહિની : (માથું માર્યા જેમ) એમ કેમ કર્યું?

શંકર : (મનમાં) પાર્વતી! પાર્વતી! અત્યારે તું મારી સોડમાં હોત તો હૃદયમાં આવી અવળી આકાંક્ષા ન જાગત. માનસરોવરમાં તું પુણ્ય પામવા ગઈ છું : હું અહીં પાપનાં પોટલાં બાધું છું!

[પવની ફરફર આવે છે. મોહિનીનું ઝીણું વસ્ત્ર જરાતરા આમતેમ ઊડે છે.]

(મનમાં) અને આવું યૌવન...

[શંકરના પગ મોહિની પ્રતિ ઊપડે છે. લાડ લડતી મોહિની પાછે પગલે ચાલે છે.]

મોહિની : (મધુરો રોષ લાવી) તમે ધાર્યું છે શું?

[શંકર વિહ્વળ બને છે.]

શંકર : (મનમાં) ધાર્યું નહોતું – ધિક્કાર્યું હતું એ જ બની રહ્યું છે!

મોહિની : (નેત્રબાણ તાકતી) તમે તો મહાન પુરુષ કહેવાઓ છો ને? (હૃદય વીંધતી) અમ સરખાં અલ્પ જનનાં શાં ગજાં કે તમારી કૃપાદષ્ટિ પામીએ?

[ઘાયલ શંકર અનુત્તર રહે છે.]

(નસકોરાં ફુલાવી) તમારે મૌનવ્રત હોય તો ઉત્તમ છે કે કોઈ ગંભીર વૃક્ષની શીતળ છાંયડી શોધી લો.

શંકર : (એકદમ આગળ ધપી) ને ન હોય તો?

[ગભરુ મૃગલીની માફક મોહિની આમતેમ ફાંફાં મારે છે; પણ આઘી જતી નથી.]

(ઊડતું વસ્ત્ર પકડી) મૌનવ્રત ન હોય તો?

મોહિની : (વસ્ત્ર છટકાવી) તો મન રાજી થાય એવાં ગીત ગાયા કરો. મને શું છે?

[એવા અજબ મરોડથી મોહિની વળાંકો લે છે કે શંકરનું ચિત્ત ચકડોળે ચડે છે.]

(જાદુ જમાવતાં) મને જોઈ આમ રઘવાયા શું થતા હશે? – ઉમાદેવી પણ ક્યારેક તો જુવાન હતાં ને? – ત્યારેય એઓ નીલકંઠનાં જ હતાં ને?

[અને જાણે મોતીદાણા વેરાયા હોય એવું લલિત હાસ્ય મોહિનીના મુખમાંથી સરકે છે. શંકરમાં કામાગ્નિ તપવા માંડે છે.]

(તલવાર જેવી જીભે) આપનાં ઉમા યૌવનમસ્ત હતાં ત્યારે...

[શંકર એક જ તરાપે મોહિનીને પોતાના બે હાથના વર્તુલમાં ઘેરી લે છે.]

શંકર : (વર્તુળ નાનું નાનું કરતાં) આવો જ આનંદ આપતાં!

[ચપળ ચાતુર્યથી મોહિની છટકે છે અને નાસવા લાગે છે. શંકર પાછળ પડે છે.

એવામાં પાર્વતી અસલ સ્થાનકે આવી પહોંચે છે.]

પાર્વતી : (શંકરને ન જોતાં) ક્યાં હશે? ક્યાંય તપની ધૂન તો નહિ મચાવી હોય ને?

[કોઈની ચીસ સંભળાય છે.

પાર્વતી એ દિશામાં નજર નાંખે એ આગમ્ય તો મોહિની ત્યાં આવી પહોંચે છે. પાર્વતીના હાથ પકડી, એ ઘૂંટણીએ પડે છે.]

મોહિની : (હાંફતા શ્વાસે) ઉગારો.

પાર્વતી : (ઊભી કરી) કોનાથી? – અને તું છે કોણ?

[પાર્વતીના પરમ આશ્ચર્ય વચ્ચે મોહિની તદ્દન સ્વસ્થ બની હોય છે, વળી વૃક્ષને વેલી વીંટળાય તેમ એ પાર્વતીને વીંટળાય છે. પછી –]

મોહિની : હું? – હું?

[પાર્વતી ભડકે છે. જુઓ તો મોહિનીને ઠેકાણે કોઈ પુરુષ છે. પણ એને ઓળખી લે છે એટલે નિરાંત પામે છે. મોહિનીને ઢૂંઢતા શંકર પ્રવેશે છે.]

શંકર : (દૂરથી, મનમાં) પેલાં તો પાર્વતી. પણ પેલું કોણ?

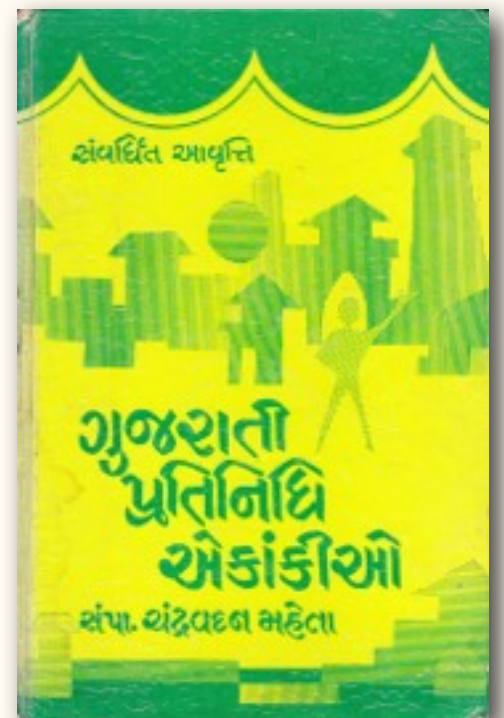
[દોડતે ડગલે શંકર એ કોર જાય છે.]

પાર્વતી : (નયનથી) આવો, શું શોધો છો?

પુરુષ : (અટ્ટહાસ્યથી) પધારો. મોહિની આ રહી!

શંકર : (શરમ-સંકોચથી) કોણ? – નારાયણ? ના રા ય ણ!

[ગુજરાતી પ્રતિનિધિ એકાંકીઓ]

‘એકત્ર’ – સંકલન’

ગુજરાતી લિટરરી એકેડેમી ઓફ નોર્થ અમેરિકાનું ૧૧મું દ્વિવાર્ષિક સાહિત્યસંમેલન – દેવિકા ધ્રુવ

ઘણા મહિનાઓથી જેની આતુરતાપૂર્વક રાહ જોવાઈ રહી હતી તે ગુજરાતી લિટરરી એકેડેમી ઓફ નોર્થ અમેરિકાનું ૧૧મું દ્વિવાર્ષિક સાહિત્ય સંમેલન આ વર્ષે સપ્ટેમ્બરની તા. ૭, ૮ અને ૯ના રોજ ઉજવાયું.

આયોજન મુજબ ૭મી તારીખની સાંજે પાંચ વાગ્યાથી ન્યૂજર્સીની ફેરબ્રીજ હોટેલના ‘કોન્ફરન્સ સેન્ટર’માં આમંત્રિતો અને સાહિત્યરસિકોની ચહલપહલ શરૂ થઈ ચૂકી હતી. રજીસ્ટ્રેશનની પ્રારંભિક વિધિ અને ભોજન વગેરે પછી બરાબર ૮ વાગે એકેડેમીના પ્રમુખ શ્રી રામભાઈ ગઢવીએ સ્વાગત પ્રવચન શરૂ કર્યું.

સાહિત્ય સંમેલનના મુખ્ય મહેમાન જાણીતા વિવેચક, નિબંધકાર, સંપાદક અને અનુવાદક શ્રી રમણ સોની હતા. આ લિટરરી એકેડેમી દર બે વર્ષે અમેરિકામાં રહીને ઉત્કૃષ્ટ સર્જન કરતા સાહિત્યકારોનું બહુમાન કરે છે અને પારિતોષિકો એનાયત કરે છે. શ્રી નવીન મહેતાના પિતાશ્રીની યાદમાં સ્થપાયેલું શ્રી ચુનીલાલ મહેતા પારિતોષિક, ૨૦૧૮ માટે કવિ, લેખક, નાટ્યકાર શ્રી કૃષ્ણાદિત્ય ડૉ. પ્રમોદ ઠાકરને મળ્યું. શ્રી કેની દેસાઈના સૌજન્યથી શ્રી રમેશ પારેખ પારિતોષિક કેલિફોર્નિયાસ્થિત શ્રી મનીષા જોશીને આપવામાં આવ્યું. આ પ્રસંગે ન્યૂજર્સીના દાતાઓ શ્રી એચ. આર. શાહ, ડૉ. નવીન મહેતા અને ડૉ. સુધીર પરીખે હાજરી આપી પ્રાસંગિક શબ્દો કહ્યા હતા.

ત્યારબાદ વિદ્વાન ભાષાશાસ્ત્રી શ્રી બાબુ સુથારે આમંત્રિત સાહિત્યકારોનો સુપેરે પરિચય આપ્યો હતા. આમંત્રિત મહેમાનોમાં વિવેચક શ્રી રમણ સોની, નવલકથકાર શ્રી મણિલાલ હ. પટેલ, વાર્તાકાર શ્રીમતી ઈલા આરબ મહેતા, વિવેચક શ્રી સુમન શાહ, વક્તા શ્રી જય વસાવડા, કવિ શ્રી મુકેશ જોશી, શ્રી અનિલ ચાવડા, ડિજિટલ ટેકનોલોજીમાં કામ કરતા શ્રી અપૂર્વ આશર અને સંગીતકાર શ્રી અમર ભટ્ટ મુખ્યત્વે હતાં. તે સૌએ પણ ખૂબ જ સંક્ષેપમાં પોતાના વક્તવ્યો રજૂ કર્યાં. બે કલાક ચાલેલા આ કાર્યક્રમ પછી રાતના ૧૦ વાગ્યે શ્રી મુકેશ જોશીના સંચાલન હેઠળ સંગીત કાર્યક્રમ શરૂ થયો. સંગીતકાર શ્રી અમર ભટ્ટની ઓડિયો સીડીના વિમોચન પછી ‘શબ્દ સૂરની પાંખે. અમે ગીત ગગનનાં ગાશું...’નો પ્રારંભ થયો. તેમને સાથ પૂરાવનાર અમદાવાદનાં હિમાલી વ્યાસ અને મુંબઈના જાલ્લવી શ્રીમાંકર હતાં. અમર ભટ્ટના ભાવવાહી અવાજમાં ‘અમે ગીત ગગનનાં ગાશું’થી વાતાવરણ સંગીતમય બની ગયું.

બીજા દિવસની સવારે એટલે કે શનિવાર, સપ્ટે.ની ૮મી તારીખનો કાર્યક્રમ સવારથી રાત સુધી આખા દિવસ માટે ભરચક હતો. બરાબર ૯ વાગે પ્રમુખ શ્રી રામ ગઢવીએ સ્વાગત કરી, મુખ્ય મહેમાન શ્રી રમણભાઈ સોનીને મંચ ઉપર આમંત્રણ આપ્યું. તેમનો વક્તવ્ય વિષય હતો ‘ગુજરાતી સાહિત્યનો વર્તમાન અને પહેલા યુગનું સ્મરણ’. શરૂઆતમાં જ તેમણે આજકાલ મળતાં રહેતાં ઢગલાબંધ પારિતોષિકોની લહાણી, પુસ્તકપ્રકાશનની અવનવી રીતો, તેની પાછળનાં પરિબળો, સામયિકોની બદલાતી જતી રીતો પર અજંપા સહ પ્રકાશ પાડ્યો. સાથે સાથે તેમણે ઘણી સરળ રીતે સર્જક અને વાચકો બંનેની તકલીફોનાં કારણો સવિસ્તર, સ્પષ્ટપણે દર્શાવ્યા. તેમણે આપેલાં કારણો આ પ્રમાણે હતાં.

‘યુનિવર્સિટીમાં વિદ્યાનું તેજ ઘટ્યું છે. તેથી યુવાન સાહિત્યકારો શોધવાની તકલીફ થઈ છે. Recognition સસ્તું થયું છે તેથી સાહિત્યમાં પ્રવેશ સુલભ થયો છે. વાચકો કરતાં લેખકોની સંખ્યા વધી રહી છે. તેમના Exposures વધ્યા છે. સાહિત્યમાં નિષ્ઠા ઓછી થતી ચાલી છે. સર્જકે વાંચીને, સાધના કરીને પુષ્ટ થવું જરૂરી છે તે થતું નથી. વાચનવૃત્તિ મંદ થતી ચાલી છે. ભાષાની કાળજી, નવી પેઢી ગુજરાતી વાંચી શકતી નથી એ ચિંતાજનક છે. સર્જક કાયમ નવોદિત રહે છે. કારણ કે, એને સર્વપ્રિયતાનો કેફ ચડ્યો છે. વરિષ્ઠ સાહિત્યકારો સાહિત્ય સત્તાધીશો અને ધર્મસત્તાધીશો તરફ ઢળતા રહ્યા છે – એથી લેખકનું ગૌરવ અને સ્વતંત્રતાનો મહિમા ઘટ્યાં છે. સામ્રાટ ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રવૃત્તિમય જણાય છે પણ એની નીચેની ધરતી આમ પોચી થતી જાય છે.

આ વાતની સુંદર અને સ્પષ્ટ રજૂઆત પછી રમણભાઈએ તુલના માટે પહેલા યુગનાં ભાષાપ્રીતિ અને ગૌરવની વાત કરી. દલપતરામના બુદ્ધિનિષ્ઠ હાસ્યરસની, આખાબોલા કવિ શ્રી નર્મદની ‘લોકોની લાજેન્દ્રિયો બહેર મારી ગઈ છે.’ જેવી ઉક્તિઓની અને સેન્સરશીપ સામે વાંધો ઉઠાવનાર નીડર પત્રકાર ઇચ્છારામના કટાક્ષસ્તોત્ર અંગે વાતો કરી હતી. તેમનું આખું વક્તવ્ય સાહિત્યની સાંપ્રત સ્થિતિ પર મનનીય હતું. પણ સમય ઓછો પડ્યો.

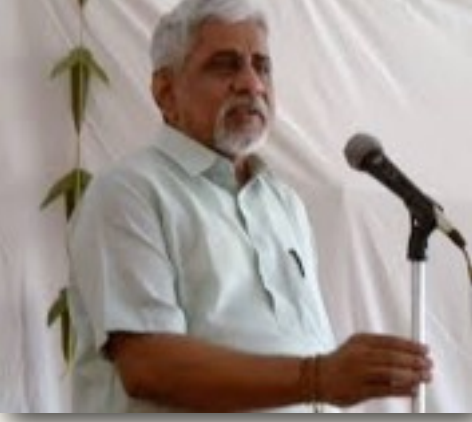
ત્યારપછી સવારના ૧૦ વાગે ગુજરાતી કાવ્યસમૃદ્ધિનો સંગીતસભર અનુભવ કરાવનાર શ્રી અમર ભટ્ટનો ‘સ્વરાંકનની સમીપે’ શીર્ષક હેઠળ કાર્યક્રમ શરૂ થયો. આ સમયે અમરભાઈએ પોતાનો સંગીતમાં પ્રવેશ અને તેમાં થયેલી પ્રગતિ પાછળનાં પરિબળો, તેનાં સંસ્મરણો સાથે કાવ્ય અને સંગીતની સુંદર શરૂઆત કરી. તેમની એક વાત મને ખૂબ ગમી. પોતે વકીલાતના વ્યવસાયમાં હોવા છતાં કહે છે કે, ‘અસીલોના વિસંવાદમાં સૂરીલો સંવાદ સાધવાનો હોય છે એ રીતે જોઈ છું તો સંગીત અને વકીલાતનો વ્યવસાય જુદો નથી લાગતો!’

ત્યારબાદ ૧૧ વાગે સાહિત્યની પ્રથમ બેઠકમાં નવલકથા અને નવલકથાકારનો વિભાગ હતો. તેનું સંચાલન શ્રી નટવર ગાંધીએ કર્યું હતું. શરૂઆત થઈ મણિલાલ હ. પટેલથી. તેઓ પોતે વાર્તાકાર, વિવેચક અને કવિ પણ છે, તેમણે ‘રાવજી પટેલ કવિ કરતાં નવલકથાકાર વધુ છે’ એ વિષય પર ઉદાહરણો સાથે વાતો કરી. રાવજી પટેલની ‘ઝંઝા’ અને ‘અશ્રુઘર’ બંને નવલકથાઓની થોડી થોડી વાતો કરી અને જણાવ્યું કે રાવજીનું ગદ્ય સંવેદન ગદ્ય છે. ‘ગયા ભવના ખીલા કળે છે છાતીમાં, એક બપોરે મારા ખેતરના શેડેથી ઊડી ગઈ સારસી.’ અને ‘અમે અજાણ્યા ક્યાં લગ રહીશું તમારા ઘરમાં’ વગેરે કાવ્યો ટાંકીને જણાવ્યું કે રાવજી પટેલની આ બંને નવલકથાઓમાં વિચ્છેદની સંવેદના, અદ્ભુત કલ્પનો અને કૃષિ જીવનનો અસબાબ છે. તે પછી નવલકથાકાર ઉપરાંત અનુવાદક, નિબંધકાર, સંપાદક અને વાર્તાકાર સુમન શાહે નવલકથાકાર શ્રી સુરેશ જોષીની સાત પ્રકારે ઓળખ આપતાં, તેમનાં અનેક પ્રદાનો પૈકી ‘છિન્નપત્ર’ અને ‘મરણોત્તર’ વિશે ઘણી વાતો કહી. તેમણે કહ્યું કે શ્રી સુરેશ જોષી વિસ્મયના સર્જક હતા અને તેમણે ભારતીય પરંપરાના સાહિત્ય-વિશ્વને વિદેશી ક્ષિતિજો દેખાડી છે. તેમની વાતોમાં મઝા આવતી ગઈ પણ સમય મર્યાદા નડી અને વક્તવ્ય પૂરું કરવું પડ્યું.

તેમના પછી જાણીતાં નવલકથાકાર અને વાર્તાકાર ઈલા આરબ મહેતાનો ક્રમ હતો. લેખક શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્યના સુપુત્રી અને વર્ષાબેન અડાલજાના બહેન છે. તેમણે પોતાના પિતાના સર્જન વિશે વક્તવ્ય આપ્યું. સ્ટેશન પરના તેમના અકસ્માતથી માંડીને જિંદગી તરફનો હકારાત્મક દષ્ટિકોણ, પૌરુષની મર્દાનગીની, દરિયાઈ સાહસકથાઓ અને જાસૂસકથાઓની વાતો કરી. ‘ભસ્માંગના’ અને પુત્રજન્મના ઉલ્લેખ સાથે, માણસે માણસ બનવા માટે કરવા પડતા સંઘર્ષની અને સાહિત્યમાં કલાની સાથે સાથે કલ્યાણની ભાવના હોવી જોઈએ તે વાત પર ઘણો ભાર મૂક્યો. છેલ્લે

સાહસિક પિતાના શબ્દો ‘જવાબદારી પૂરી થઈ હવે.’ સાથે જિંદગીનો પડદો કેવી રીતે પડ્યો તેની પણ હૃદયવક વાત કરી. કાર્યક્રમના મુખ્ય મહેમાન સાહિત્યકાર શ્રી રમણભાઈ સોનીનો વિષય હતો ‘કનૈયાલાલ મુનશી અને પૃથિવીવલ્લભ.’ આ રસપ્રદ વિષયની શરૂઆત તેમણે આ રીતે કરી. ર. વ. દેસાઈને કોઈકે પૂછ્યું કે, ‘મુનશીમાં અને તમારામાં કોણ વધુ લોકપ્રિય?’ તેમનો જવાબ હતો : ‘જાહરેમાં મુનશી અને ખાનગીમાં હું.’ ર. વ. દેસાઈ, પ્રણયત્રિકોણ, ત્યાગ અને સમર્પણની વાતો લખતા જ્યારે મુનશી સ્વતંત્ર અને મૌલિક વિચારો રજૂ કરતા. તે કથારસ છિપાવતી વાતો ધરતા. ‘પૃથિવીવલ્લભ’ના સંદર્ભમાં પાત્રોની ગતિશીલતા, નાટ્યાત્મકતા અને કથાવસ્તુ વગેરે સભર હતાં. તેમાં એમણે જણાવ્યું. ગોવર્ધનરામની કથામાં ઇષ્ટ હતું તો મુનશીની કથામાં મિષ્ટ. શ્રી રમણભાઈની રસપ્રદ વાતોમાં મઝા આવતી ગઈ અને સૌ તેમને વધુ સાંભળવા આતુર હતાં પણ સમયની સાંકળ નડી અને તેમને પણ વક્તવ્ય ટુંકાવવું પડ્યું.

તે પછી બપોરે ૨.૩૦ વાગે તાજેતરમાં જેઓ વિદાય થયા છે તે ન્યૂજર્સીના હાસ્યલેખક શ્રી હરનીશ જાનીના મૃત્યુ સમયે સાથ આપેલ સભાજનોને બે શબ્દો આભારના કહેવા માટે હંસાબેન જાની તેમની પુત્રી સાથે આવ્યાં. પતિની હળવી શૈલીની વાતોને યાદ કરી.

આજની બીજી બેઠકમાં ‘ડિજિટલ ટેકનોલોજી અને પુસ્તકોનું ભવિષ્ય’ એ વિષય અંગે ભારતથી પધારેલ શ્રી અપૂર્વ આશર અને અમેરિકામાં સ્થાયી થયેલ શ્રી બાબુભાઈ સુથાર વક્તા હતા. સંચાલક શ્રી રમણભાઈ સોની કે જેઓ ઇ-સામયિક ‘સંચયન’ સાથે સંકળાયેલ છે તેમણે જુદા જુદા ‘ફોન્ટ’નો પ્રશ્ન છેડ્યો. અપૂર્વ આશરે ‘વીડિયો પ્રેઝન્ટેશન’ની સાથે સાથે કેટલાંક જરૂરી મુદ્દાઓ જેવાં કે, યુનીકોડની સમાનતા (Standardized), લિપિના ફેરફાર (script change), લખાણોની બોલીમાં અભિવ્યક્તિ (Text to speech), પુસ્તકો રાખવાની જગાની તકલીફોના ઉપાય (space problem), પુસ્તકો ગમે ત્યારે, ગમે ત્યાં હાથવગાં થઈ શકે, વગેરે ઘણા ફાયદાઓની સુંદર છણાવટ કરી.

આ વાત સાથે શ્રી બાબુ સુથારે મઝાના અને મનનીય મુદ્દાઓ રસપ્રદ રીતે રજૂ કર્યાં. તેમણે કહ્યું કે, E-bookની ઉત્ક્રાંતિમાં Adjustment અનિવાર્ય થઈ પડશે. પહેલું તે એ કે, હસ્તપ્રત નાબૂદ થશે. લેખનપદાર્થ જતો રહેશે. learning process બદલાશે, વર્તનમાં ફેરફાર થશે, પુસ્તક ભેટ આપવાનો વિચાર નહીં રહે વગેરે. અને એમનો બીજો એક વ્યંગ પણ વિચાર માંગી લે તેવો હતો કે, books are allowed to suicide after the expiry data in interest of business. આ કટાક્ષને વધુ સમજાવવાની ક્યાં જરૂર છે? વિષયનાં બંને પાસાં સાંભળવાની ખૂબ મઝા આવી.

પંદર મિનિટના ચહા-કોફીના મધ્યાન્તર પછી આજની તૃતીય બેઠક ‘કવિતા-વિશ્વની અમેરિકાની તારિકાઓ’ની શરૂઆત કરવામાં આવી. આ વખતે એકેડેમીએ પ્રથમવાર જ અમેરિકાની કવયિત્રીઓને સ્થાન આપ્યું એ હકીકતનો અને માત્ર ચાર જ વ્યક્તિઓમાં મારું નામ પસંદ કરવામાં આવ્યું તેનો આનંદ છે. કવિ શ્રી મુકેશ જોશીના સંચાલન હેઠળ ૪.૩૦ વાગ્યાની આસપાસ આ કાર્યક્રમ શરૂ થયો. સૌથી પ્રથમ ન્યૂજર્સીનાં પૂર્ણિમાબહેને પ્રેમની કવિતાઓ સંભળાવી. ‘તને મળ્યા પછીના સમયને હું મારો નવો જન્મ કહીશ.’ તે પછી ડેલાવરનાં રેખા પટેલે શિયાળામાં વરસતા બરફ પર અને ‘પગલાં હજી ભીનાં છે’ વગેરે સ્વરચિત

કવિતાઓ વાંચી સંભળાવી. પછી મારો (દેવિકા ધ્રુવ) ક્રમ આવ્યો અને મેં એક ગીત, ‘લો અમે તો ચાલ્યાં કલમને કરતાલે’, એક ગઝલ ‘મને હું મળી ગઈ’, એક શિખરિણી છંદમાં સોનેટ ‘શિશુવયની શેરી’ ફરી મારી પ્યારી શિશુવયની શેરી જરી મળી...’ વગેરે હળવેથી સંભળાવી. સાન્હાન્સિસ્કોથી આવેલાં જયશ્રીબેન મરચન્ટે તેમનાં ‘લીલાછમ્ ટહુકા’ નામના કાવ્યસંગ્રહમાંથી લીલોછમ ટહુકો ઊગ્યો છે પાનમાં, મને દઈ દો આ ટહુકાનું આયખું. સવાર કે સાંજ કોઈપણ સમયના તોલમાં હવે હું ક્યાં છું. ‘થીજે છે સૂરજ કેવો અહીં સમંદરના ફીણ વચ્ચે’, ‘લખવી છે મારે એક કવિતા.’ સુંદર રીતે રજૂ કરી. બાલ્ટીમોરથી આવેલાં નંદિતા ઠાકોરે ગઝલથી શરૂઆત કરી કે ‘લોહીના એક એક કણમાં ક્યાંક ક્યાંક ભળતું હોય છે...’ પ્રલંબનું લયનું ગીત ‘એક અટૂલા માળામાં એક એકલવાયું પંખી એની એકલતાને ટીપે ટીપે ચાણ્યા કરે છે.’ અને ‘તારી આંખોમાં શમણાંની જેમ અમે રહીશું’ સુમધુર અવાજથી તરન્નુમમાં પ્રસ્તુત કર્યું. સંચાલનની કામગીરી બજાવતા કવિ શ્રી મુકેશભાઈએ પણ દરેક વક્તાઓ પછી મઝાની કાવ્યમય વાતો કરી આનંદ કરાવ્યો.

રાતના ૮ વાગે શ્રી શૈલેષ ત્રિવેદી અને રૂપલ ત્રિવેદીએ ‘નાટ્યસંધ્યા’માં ‘કજોડાંનો વેશ’ નામની ભવાઈનો એક નાનકડો અંશ સરસ રીતે અભિનીત કર્યો. બંને કલાકારોએ પોતપોતાની ભૂમિકાને પૂરો ન્યાય આપ્યો હતો. રાત્રે ૯.૦૦ – ૯.૩૦ની આસપાસ ‘ગમી તે ગઝલ’ શીર્ષક સાથે શ્રી અમર ભટ્ટ અને એમના સાથીદારોનું સંગીત પીરસાયું. જાણીતા હિમાલી વ્યાસે અને જાહ્નવીબેને તેમના જાદુઈ અવાજમાં અફલાતૂન ગીતો ગાયાં. આમ, ૮મી તારીખનો આખો દિવસ સાહિત્યમય, કાવ્યમય, ગઝલમય, સંગીતમય રહ્યો.

તા. ૯મીની સવારે સવા નવ વાગ્યે શ્રી અશોક વિદ્યાંસના સંચાલન હેઠળ સ્થાનિક સર્જકોનું પઠન શરૂ થયું. લગભગ ૧૧-૧૨ સર્જકોએ સ્વરચનાઓ સંભળાવી. એકંદરે વિષયવૈવિધ્ય જોવા મળ્યું. અશોકભાઈએ સમયની મર્યાદામાં રહી સરસ સંચાલન કર્યું. ત્યારબાદ કેલિફોર્નિયાના મહેન્દ્ર મહેતા અને બીજાં એક ભાઈ નામે ઉકાભાઈના અવસાન અંગે મૌન પાળવામાં આવ્યું. બે કલાકના ઉપરોક્ત કાર્યક્રમ પછી ૧૧.૩૦ વાગ્યાની આસપાસ ભારતથી ખાસ આમંત્રિત કવિઓની રજૂઆતની બેઠક હતી. આમંત્રિત કવિઓમાં સર્વ શ્રી અનિલ ચાવડા, મુકેશ જોશી, તુષાર શુક્લ અને ચેતન નાયક હતાં. આ બેઠકનું સંચાલન પણ મુકેશ જોશીએ સંભાળ્યું હતું. ‘ઘાયલ’ના મુક્તકથી અદ્ભુત રીતે શરૂઆત કરી. સૌ પ્રથમ તેમણે ચિંતન નાયકને આમંત્રણ આપ્યું. સોહામણા નવયુવાને ચાર-પાંચ ગઝલો અને એક મરીન ડ્રાઇવનું અછાંદસ રજૂ કર્યું. રચના મને ખૂબ ગમી ગઈ. જેના શબ્દો હતા : ‘ખુદ મને પણ જાણ એની થાય નહિ એ રીતે હું પ્રેમ કરું, ને તું પણ તુજથી ઝુંટવાય નહિ એ રીતે તને પ્રેમ કરું.’

ત્યારબાદ મુંબઈના કવિ અને આ બેઠકના સંચાલક શ્રી મુકેશ જોશીએ ‘લક્ષ્મીની જેમ જ લાગણીઓ ગણે છે. આ માણસ બરાબર નથી.’ વગેરે દ્વારા કવિતાના માહોલને અવનવા ભાવરંગોથી મઠી શ્રી અનિલ ચાવડાને આમંત્રણ આપ્યું. એક પછી એક અંદાઝમય રજૂઆત કરી અનિલ ચાવડા પ્રેક્ષકો પર છવાઈ ગયા. તેમની વારંવાર સાંભળવી ગમે તેવી સહેજ હસી લઉં, સહેજ રડી લઉં.’ અને ‘એક નાના કાંકરે આખી નદી ડહોળાય ને, પણ શું એનાથી જરા અમથું વમળ પણ થાય ને?’ વગેરે શેરોથી સભાગૃહમાં ‘વાહ’ અને ‘ક્યા બાત હૈ’ના અવાજો ગુંજવા માંડ્યા. ‘૨૦૮ની ઝડપે દોડતું ૧૦૮નું શહેર છે’ની અમદાવાદની રચના, અને ‘નયનસંગ બાપુ’ના દરબારની અસલ લઢણે ગર્જનાત્મક અવાજથી શ્રોતાઓને કવિતાના કેફમાં ઢાળી દીધાં.

ત્યારબાદ શ્રી મુકેશ જોશીએ કવિતા શું છે—ની રસસભર વાત કરીને... ‘ચાલો પેલી પાર તમને લઈ જાવા છે.’ આસમાન અહીં જ મળે? એવા પ્રશ્ન સાથે ‘ક્યાં છે મારું ફીટીંગ’ની એક મર્મભરી રચના સંભળાવીને કવિ શ્રી તુષાર શુક્લને આમંત્રણ આપ્યું. તેમણે તેમના અસલ મૃદુ, કોમળ અંદાઝમાં ‘કુગ્ગાવાળો’ની કવિતા, ‘વાળવગી ઓળખ’ પિતાજીની જન્મતિથિને સંભારી ‘તમે ગયા તે દિવસે’ કવિતા હૃદયસ્પર્શી રીતે વાંચી સંભળાવી. શ્રોતાઓએ ખૂબ જ વધાવેલી કેટલીક પંક્તિઓ – ‘જેનું નામ જ છે કોઈ તે કેટલું જીવાડે?’. ‘જેમાં ઓઢેલી છત્રીઓ નડે છે, હવે એવો વરસાદ ક્યાં પડે છે?’ વગેરે હતી.

મુકેશભાઈએ આ સમયને ‘મધની શીશીમાં બોળાયેલ’ કહી દોર આગળ વધાર્યો. અમદાવાદના એક કવિ શ્રી કિરણ ચૌહાણની કવિતા ‘દર સોમવારે, વહેલી સવારે, મારા પપ્પા મને લાં...બી પપ્પી કરી ચાલ્યા જાય છે... પછી છેક શનિવારે આવે...’ કહી આ અધિવેશનના તમામનો આભાર માની, બે વર્ષ પછી થનાર અધિવેશનની વાત છેડી. મજેદાર રીતે, આમંત્રિત કવિઓના એક કલાકનું સમાપન કર્યું.

લગભગ ૧૨.૩૦ વાગે લોકપ્રિય વક્તા શ્રી જય વસાવડા, શ્રી સુભાષ ભટ્ટ, નેહલ ગઢવીએ આનંદ, સૌંદર્ય અને પ્રાર્થનાની જીવન યાત્રાની એક પ્રેમગોષ્ઠીનો કાર્યક્રમ શરૂ કર્યો. તેમની પ્રશ્નોત્તરીમાં જોડાયેલ શ્રી સુભાષ ભટ્ટ, રૂમી, જીબ્રાન અને ટાગોરના ચાહક છે. ઝેન અને સૂફી પંથના પથિક છે. તેઓ દર વર્ષે હિમાલયનો પ્રવાસ ખેડે છે. જયભાઈએ તેમને કેટલાંક મઝાના સવાલો કર્યા કે, ‘તમે હિમાલયને જોઈ ધરાતા નથી?’ તમારા ઘરનું નામ ‘સરાઈ’ (ફારસી શબ્દ) કેમ છે? તમને બનારસ જ કેમ ગમે છે? અને સૌંદર્ય એટલે શું? આના જવાબમાં સુભાષભાઈએ કહ્યું કે, ઘર, હિમાલય અને જીવન ત્રણેનું મૂલ્ય મને હિમાલય પાસે જઈને સમજાય છે. તેના સંદર્ભમાં પોતાને ગમતી એક રણના ખૂણે રાહ જોતા ફકીરના પ્રેમની કથા, બુદ્ધિને તોડવાની એક અદ્ભુત ઝેન કથા રસમય રીતે કહી. સૌંદર્ય વિશે કહ્યું છે, ‘point of view is beauty. It is not in the object. Beauty is a state of consciousness’ સૌંદર્યને આપણી ધારણાઓમાં મૂકવો નહિ. આનંદ એ તો ચૈતન્યની અવસ્થા છે. બનારસ ચૈતન્યની ચોરાસી કોટિ છે.

આ જ સવાલો સુભાષભાઈના સનાતન જીવનસખી નેહલ ગઢવીને પૂછવામાં આવ્યા. જેમના જવાબો, સંબંધોની એક ઉચ્ચતમ ભૂમિકામાંથી વરસેલા અનુભવાયા. નેહલબહેન એક સુંદર, હસે ત્યારે ફૂલ ઝરે અને બોલે તો મોતી સરે એવું આકર્ષક વ્યક્તિત્વ ધરાવતી નમણી નારી છે. આમ તો અવિકસિત બાળકોની શાળાનાં સમર્પિત શિક્ષિકા છે. તેમણે ખૂબ ઊંચી વાત એ રીતે કરી કે, ‘સુભાષભાઈ જ્યારે હિમાલય જાય છે ત્યારે હું તેની આસપાસના ભૂખથી પીડાતા લોકોની વચ્ચે રહું છું. છેલ્લે, જે આઘેથી નથી આવી શકતા તેમને નજીક લાવવાની અર્થઘેરી વાત કરી. જયભાઈએ કહ્યું, ‘મારી ભૂખ વધારે છે તેથી વધુ લોકો સાથે હું માણ્યા કરું છું.’ અંતે જિંદગીના રસ્તાઓ કાપવાના અનેક ટેકાઓમાંના એક ટેકા રૂપે આવાં સંમેલનો છે એવા વક્તવ્યથી અધિવેશનનો આ ભાગ પણ પૂરો થયો.

એકેડેમીના સક્રિય કાર્યકર શ્રી રથિન મહેતાએ અતિ સુંદર રીતે સાથ, સહકાર અને સેવા આપનાર દરેકનો ઉમળકાભેર આભાર માન્યો.

આ ત્રણ દિવસનું અધિવેશન મારા માટે એક જુદો જ અનુભવ હતો. જાણીતા મોટા સાહિત્યકારોને રૂબરૂ મળવાનો, સાંભળવાનો લ્હાવો મળ્યો. એચ. કે. આર્ટ્સ કોલેજના યશવંત શુક્લ, નગીનદાસ પારેખ, મધુસૂદન પારેખ વગેરેના વર્ગોમાંનાં અભ્યાસનાં સ્મરણો તાજાં થયાં.

‘ટેક્સાસ’માં આનાથી પણ વધુ સારી ‘લીટરરી એકેડેમી’ સ્થાપિત કરવાના મનોરથ સાથે ત્યાંથી વિદાય લીધી.

આવા સુંદર કાર્યક્રમના આયોજનમાં સંકળાયેલાં તમામ વ્યક્તિઓને, પરિબળોને અભિનંદન.

(સૌજન્ય : ગુજરાત સમાચાર, અમેરિકા, ૭ ઓક્ટોબર ૨૦૧૮માંથી સંક્ષેપ)

એકત્ર ઈ-બુક્સ

ગુજરાતીનાં સ્મરણીય પુસ્તકોની

રમ્ય અને સંતર્પક ઈ-બુક શ્રેણી

પ્રકાશિત

અગ્નિકુંડમાં ઊગેલું ગુલાબ । નારાયણ દેસાઈ
અપરાજિતા । પ્રીતિ સેનગુપ્તા
અમાસના તારા । કિશનસિંહ ચાવડા
અમૃતા । રઘુવીર ચૌધરી
અરધી સદીની વાચનયાત્રા - ૧- ૪ । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
અલગારી રખડપટ્ટી । રસિક ઝવેરી
અશ્રુઘર । રાવજી પટેલ
આપણો ઘડીક સંગ । દિગ્વીશ મહેતા
કંકાવટી । ઝવેરચંદ મેઘાણી
કુરબાનીની કથાઓ । ઝવેરચંદ મેઘાણી
ખરા બપોર । જયંત ખત્રી
ખાંભીઓ જુહારું છું । ઝવેરચંદ મેઘાણી
ગાંધીજીની જીવનયાત્રા । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
ગિજુભાઈની બાળવાર્તાઓ । ગિજુભાઈ બધેકા
ગીતામંથન । કિશોરલાલ મશરૂવાળા
જન્મનિકે । સુરેશ જોષી
જીવનનું પરોઢ । પ્રભુદાસ ગાંધી
જેલ ઓફિસની બારી । ઝવેરચંદ મેઘાણી
તિબેટના ભીતરમાં । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
ત્યારે કરીશું શું? । લિયો ટોલ્સ્ટોય
દિવ્યચક્ષુ । રમણલાલ વ. દેસાઈ
પન્થિની । કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી
પૂર્વાલાપ । કાન્ત - મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ
બાપુની છબી । કાકા કાલેલકર
બારીબહાર । પ્રહલાદ પારેખ
ભજનાંજલિ । કાકા કાલેલકર
ભારેલો અગ્નિ । રમણલાલ વ. દેસાઈ
ભવનું ભાતું । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
ભેદની ભીંત્યુંને ભાંગવી । મનુભાઈ પંચોળી
મારા ગાંધીબાપુ । ઉમાશંકર જોષી
મારી હકીકત । નર્મદ
મોરનાં ઈંડાં । કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી
રખડુ ટોળી । ગિજુભાઈ બધેકા
રવીન્દ્રનાથની રત્નકણિકાઓ । નગીનદાસ પારેખ
વાચનયાત્રાનો પ્રસાદ । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
વિદિશા । ભોળાભાઈ પટેલ
દ્વિરેફની વાતો - ભાગ ૧ । રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાઠક
વેવિશાળ । ઝવેરચંદ મેઘાણી
શીંગડાં માંડતાં શીખવશું । મનુભાઈ પંચોળી
શું શું સાથે લઈ જઈશ હું? । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
સત્યના પ્રયોગો । મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

સરસ્વતીચંદ્ર - ભાગ - ૧ । ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી
સર્વોદય । મોહનદાસ ગાંધી
સાત વિચારયાત્રા । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
હાસ્ય-માળાનાં મોતી । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
હિંદ સ્વરાજ । મોહનદાસ ગાંધી
અવતરણ । સં. રમણ સોની
સમુદી । યોગેશ જોષી

સુરેશ જોષીનું સાહિત્યવિશ્વ - શ્રેણી

ઈદમ્ સર્વમ્ (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
અહો બત કિમ્ આશ્ચર્યમ્ (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
રમ્યાણિ વીક્ષ્ય (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
પ્રથમ પુરુષ એકવચન (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
ઈતિ મે મતિ (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
પશ્યન્તિ (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
વિદ્યાવિનાશને માર્ગે (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
આત્મનેપદી (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
પ્રત્યંચા (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
ઈતરા (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
તથાપિ (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
પરકીયા (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
ઉપજાતિ (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
ગૃહપ્રવેશ (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
બીજી થોડીક (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
અપિ ચ (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
ન તત્ર સૂર્યો ભાતિ (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
એકદા નૈમિષારણ્યે (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
વિદુલા (નવલકથા) । સુરેશ જોષી
કથાયક (નવલકથા) । સુરેશ જોષી
છિન્નપત્ર (નવલકથા) । સુરેશ જોષી
મરણોત્તર (નવલકથા) । સુરેશ જોષી
કિંચિત્ (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
ગુજરાતી કવિતાનો આસ્વાદ (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
કથોપકથન (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
કાવ્યચર્યા (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
શૃણ્વન્તુ (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
અરણ્યરુદન (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
ચિન્તયામિ મનસા (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
અષ્ટમોઅધ્યાય (વિવેચન) । સુરેશ જોષી

www.ekatrafoundation.org અને ekatra.pressbooks.pub

ઉપર ક્લિક કરતાં જ પુસ્તકોની આ રમ્ય ને સંતર્પક દુનિયામાં પ્રવેશ કરી શકાશે.

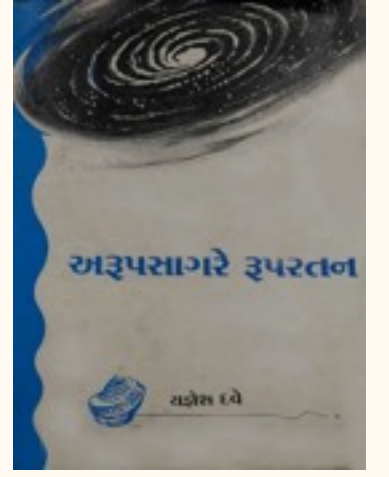

‘એકત્ર’નો ગ્રંથ-ગુલાલ

અરૂપસાગરે રૂપરતન

કૃતિ-પરિચય

હવે પછીનાં પાનાંમાં એક નિબંધ-સર્જકના અંતરંગમાં આપણે પ્રવેશ કરવાના છીએ. આ 30-40 ટૂંકા ગદ્ય-આલેખોમાં મોટી સમૃદ્ધિ ભરેલી છે. અહીં પ્રકૃતિનો ઊંડો આહ્વાદ છે, પંખીઓ અંગેનું કુતૂહલ અને જાણકારી છે, અહીં વ્યક્ત-સંબંધોની ઉષ્મા અને ધન્યતાના અનુભવો છે.

બાળકની સામે પહેલી વાર ખૂલતા વિશ્વનું વિસ્મય એક કવિએ ‘નાની મારી આંખ એ જોતી કાંક કાંક, એ તો કેવી અજબ જેવી વાત છે!’ એને શીર્ષક તરીકે લઈને યજ્ઞેશ દવેએ એક નિબંધમાં આ વિરાટ વિસ્મયજગતનાં નકશીદાર મનોરમ ચિત્રો આલેખ્યાં છે. બીજા ઘણા નિબંધોમાં પણ એ સૂર રેલાયો છે – એમાં આપણે પણ એવા જ વિસ્મયાનંદથી દાખલ થઈ શકીએ.

શિયાળા-ઉનાળાનાં રૂપો આલેખનાર આ નિબંધકારે સવાર-બપોર-સાંજના રૂપવૌવિધ્યને પણ કવિના સંવેદનથી – પણ કવેતાઈ કર્યા વિના – આલેખ્યું છે.

લેખકની અંગતતા પાંચે ઇદ્રિયોના સ્વાદથી ઊઘડી છે. પ્રકૃતિના જેવી જ ચાહના લોકસંગીત અને શાસ્ત્રીય સંગીતની પણ છે, સ્પર્શની ને સ્વાદની પણ છે.

આ પુસ્તકમાં વરિષ્ઠ લેખકો સાથેના વ્યક્ત-સંબંધો વિશેના નિબંધો આગવા છે – લેખકની ચેતનામાં ઝિલાયેલા ઉમાશંકર જોશી, સુરેશ જોષી, મધુસૂદન ઢાંકી સાથેના સંબંધ-પ્રસંગો તાદૃશ બને છે અને લેખકની સંપ્રજ્ઞતા સાથે એમાં ભાવાદ્રર્તા પણ ઊપસે છે.

સર્જકનું અનેક રૂપવાળું સંવેદન-જગત અહીં ઉપમાઓ અને કલ્પનોથી મૂર્ત થયું છે અને સુષમ ગદ્યથી રજૂ થયું છે.

વાચકને એમાં પ્રવેશવા એ નિમંત્રણ આપી રહ્યું છે.

કર્તા-પરિચય

યજ્ઞેશ દવે(જ. 24 માર્ચ 1954) : ‘જાતિસ્મર’(1992)ની દીર્ઘ અછાંદસ કાવ્યકૃતિઓમાંની સર્જકતાથી વિશેષ ધ્યાન ખેંચનાર યજ્ઞેશ દવેએ ‘જળની આંખે’(1985)થી ‘ગંધમંજૂષા’(2015) સુધીના ચાર સંગ્રહો આપ્યા છે એમાં મનુષ્યચેતના વ્યાપક ફલક પર અભિવ્યક્ત થઈ છે અને કલ્પન-પ્રવર્તન તાજગીવાળું બન્યું છે. કવિતા ઉપરાંત એમણે લલિત નિબંધો લખ્યા છે એનાં ‘અરૂપસાગરે રૂપરતન’(1998)થી ‘પવન વિદેહી’(2015) સુધીનાં 4 પુસ્તકો પ્રગટ થયાં છે. એમાં વિસ્મય અને જિજ્ઞાસાનાં રૂપો ઉપરાંત પંખી-વનસ્પતિ-જગતનું સંવેદ્ય રૂપ પણ આલેખન પામ્યું છે. એની પાછળ યજ્ઞેશની સ્ત્રિષ્ટવિજ્ઞાનમાંની અધ્યયન-જિજ્ઞાસા પણ કારણભૂત છે. – વિજ્ઞાનના વિદ્યાર્થી તરીકે એમણે Ecologyમાં સંશોધન-પદવી(Ph.D.) મેળવેલી છે.

એ ઉપરાંત બાળકો માટેના સાહિત્યની બે પુસ્તકાઓ તથા ‘જાપાનીઝ હાઈકુ’ના અનુવાદનું પુસ્તક(2002) પણ એમણે આપ્યાં છે. યજ્ઞેશ દવે ઓલ ઇન્ડિયા રેડીઓમાંની લાંબી કારકિર્દી પછી સ્ટેશન ડાયરેક્ટર તરીકે નિવૃત્ત થયા છે.

(પરિચયો – રમણ સોની)

Introduction

In 1929, Gujarat Vidyapith published its first edition of સાર્થ ગુજરાતી જોડણીકોશ, the Gujarati comprehensive dictionary. In the preface, Gandhiji wrote, “હવે પછી કોઈને સ્વેચ્છાએ જોડણી કરવાનો અધિકાર નથી”. This was the beginning of a new epoch for Gujarati.

In the early eighteenth century, people on the Indian subcontinent spoke many more dialects than are spoken today. Most dialects, including Gujarati, did not qualify as “language” because they lacked definitive dictionary and formal grammar. At that time, written materials consisted only of manuscripts. With the introduction of the printing press, publishers of Gujarati books offered books in quantities never imaginable before. This formalized Gujarati as a one of the official languages of India, in a time where many other dialects did not make the technological transition and thus are now endangered or even extinct.

Now, in the 21st century, we are experiencing another such tectonic shift, a move from paper book to digital. We feel that any language that does not make this transition will be in danger of becoming extinct by 2050. However, communities that choose to participate in this digital revolution are at a great advantage, as ubiquitous accessibility becomes common.

Every electronic device – from mobile phones to automobiles — will hold literature in the digital form and it will be accessible to people worldwide.

Mission

“Preserve and spread Gujarati literature through digitization”

In the Western world, a similar successful effort, Project Gutenberg, created over 40,000 free books in digital format and was instrumental in making e-Book reader ubiquitous. Instantly, thousands of books from Shakespeare to Agatha Christie became available to eBook readers at no charge. Over 1,000 million downloads of free ebooks have already occurred. Once Gujarati books are digital, they will be instantly available on eBook readers and readable via Kindle, iPad, Android tablets and smart phones. In the digital form they will be fully searchable with any search engine.

Accomplishments

In a very short time, Ekatra picked up pace and involved numerous volunteers from across the world:

- Registered Ekatra Foundation as US not-for-profit organization

- Designed and test creation of ebook using both soft copy and physical books.
- Became the first entity to offer true digital Gujarati ebooks for free on the web, Kindle, iPad, Android tablets, Android smart phones, iPhone and regular computers.
- Built ebook conversion process. Ekatra created/obtained tools to convert proprietary fonts into Unicode, obtained access to Gujarati OCR, established standard ePUB template and created ePUB formatting guide to achieve efficient repeatable scalable process.
- Designed Ekatra Website and offer first 25 free books. Converted total of 50 books.
- Formed literary committee and selected 86 books for conversion. Received permission to convert 20 books.
- Received permission to offer over 50 books published by Lok-Milap Trust.
- Published 8 issues of bimonthly Gujarati e-digest, સંચયન.
- Established communication with leading Gujarati not-for-profit organizations including Gujarat Vidyapith, Gujarati Sahitya Parishad, Forbes Gujarati Sabha, Lok-Milap Trust and Gujarati branch of Wikipedia (વિકિસ્રોત).

Goals

- Establish Ekatra as the premier online Gujarati literature digital library.
- Offer 200 free ebooks on Ekatra’s website.
- Offer the same on leading bookstores including Amazon, iBookstore, smashword.com and Flipkart.
- Publish 6 issues of સંચયન. Create awareness of the available Gujarati literary resources.
- Expand volunteer organization to support book conversion and proof reading tasks.
- Collaborate and share knowledge about digital books with other non-for-profit so they can also offer free digital books.

Get Involved

While our volunteers are working on all fronts, we are seeking help with the following:

- Sourcing of selected books in physical or PDF form.
- Proofreading of OCR content
- Assistance in creating local Ekatra volunteer community

Contact

Rajesh Mashruwala | mashru@ekatrafoundation.org

Atul Raval | atulraval@ekatrafoundation.org

Ekatra Foundation is a not for profit organization exempt under section 501(c)(3).

It's Federal ID is 46-2153818.

Public Charity Status: 509(a)(1) & 170(b)(1)(A)(vi) • Effective Date of Exemption: April 24, 2013.